

Arbejderklassens Kulturhistorie -problemer og indfaldsvinkler i studiet af »arbejderkultur«

Af Svend Aage Andersen

»Arbejderkultur« som et tværfagligt forskningsobjekt

Både herhjemme og i den internationale forskning har man i de senere år kunnet iagttage en stærkt stigende interesse for forskningsfeltet »arbejderkultur«¹. Debatten om »arbejderkultur« og »socialistisk kultur« er dog ikke blot af nyere dato, men har i al fald indenfor arbejderbevægelsen og socialdemokratiet en lang tradition bag sig.² En særstilling i den danske tradition indtager Julius Bomholts bog »Arbejderkultur« (1932), hvori Bomholt gør sig til talsmand for udviklingen af en selvstændig arbejderkultur til erstatning af den herskende borgerlige kultur. Medens der således omtrent siden århundredskiftet blandt socialdemokrater og venstreradikale har udspringet sig en mere eller mindre kontinuerlig debat om »arbejderkultur« samt været iværksat forskellige bestræbelser for at fremme en sådan, fandtes der frem til slutningen af 1960'erne meget lidt forskning, som tog sigte på at undersøge og kortlægge den faktisk eksisterende arbejderkultur.³ Men i sammenhæng med den nyopståede interesse for arbejderbevægelses- og (lidt senere også) arbejderklassens historie, begyndte man i 1970'erne på flere forskellige fag at tage emner op fra forskningsfeltet »arbejderkultur«.

Samtidig med at studiet af arbejderkultur har udviklet sig til en art forskningsmæssig modestrømning, er begrebet »arbejderkultur« kommet til at stå

De i artiklen gengivne vignetter er tegnet af Anton Hansen og oprindeligt bragt som illustrationer i Jul. Bomholts bog »Arbejderkultur«, Forlaget Fremad, København 1932.

1. I *Zeitschrift für Volkskunde* II/1979 findes en række oversigter over forskningssituationen i Sverige, Norge, Østrig, Schweiz og Danmark (s. 260-85). Det danske afsnit »Bemerkungen zur Arbeiterkulturforschung in Dänemark« (s. 266-72) er skrevet af Flemming Hemmersam. I Gerhard A. Ritter (udg.): *Arbejderkultur*, Königstein Ts. 1979, foreligger en omfattende bibliografi over den tyske, engelske, amerikanske og franske litteratur, og i Clarke m.fl. (red.): *Working Class Culture*, London 1979, gennemgås den britiske forskning til temaet.
2. Se hertil f.eks. John Andersen m.fl.: *Kulturen og arbejderbevægelsen*, København 1978, Carl Erik Bay: *Socialdemokratiets stilling i den ideologiske debat i mellemkrigstiden*, Grenå 1973, og Ib Bondebjerg/Olav Harsløf: *Arbejderkultur 1924-48*, København 1979.
3. Det er i denne sammenhæng ikke muligt at gennemgå den danske forskningstradition. Der skal blot her peges på et enkelt tidligt, nu delvist oversat arbejde, Gustav Bang: *Arbejderklassens liv og dens kamp* (1915).

som en slags »paraplybegreb« - et overordnet samlebegreb for en række ret forskelligartede studiefelter med tilknytning til arbejderklassen. Med arbejderkultur som det overordnede udgangspunkt og ved behandling af en lang række emner indenfor feltet er det næsten uundgåeligt, at man bevæger sig ud over de snævre faggrænser og ind på andre discipliners genstandsområder. Der har her også været en tendens til, at man på forskellige fag har beskæftiget sig med de samme emner, og til dels ud fra de samme teoretiske indfaldsvinkler (bl.a. offentlighedsteoretiske, socialpsykologiske og bevidsthedsteoretiske tilgange.).

Det har dog vist sig, at de forskellige faglige traditioner i vid udstrækning er determinerende for, dels hvilke emner der tages op, og dels den måde, hvorpå emnet behandles. Endvidere er den faglige tradition langt hen bestemmende for, hvilke kildegrupper man inddrager i behandlingen. Da man stort set kun anvender dem, som man har lært at anvende i det fag man kommer fra, kan fagtraditionen komme til at danne barriere mod at tage nye kildegrupper op. Endelig er de forskellige fagtraditioner og tilgangsmåder blevet brugt til at slå hinanden oven i hovedet med. Der kan her antydes tre hovedpositioner (men der er nok flere endnu): 1. en socialhistorisk tilgangsvinkel, 2. en etnologisk-antropologisk tilgangsvinkel og 3. en kunst- og litteraturhistorisk tilgangsvinkel. Hver af disse tilgangsmåder fokuserer på bestemte aspekter og delområder af arbejderkulturen, men alligevel har det ikke kunnet undgås, at der har været en vis konkurrence og rivalisering mellem fagene.⁴

Medens faghistorikerne længe koncentrerede sig om arbejderbevægelsens ideologiske og organisatoriske udvikling på bekostning af kultur- og socialhistorien, begyndte dansk- og litteraturfolk i et vist omfang at interessere sig for arbejdernes levevilkår og hverdagsliv. Men efterhånden blev der også flere og flere historikere, som vendte sig mod socialhistorien. Specielt i udforskningen af kvinde- og familiehistorien har der med inddragelse af »den totale livssituation« været en markant tendens til at bryde med den traditionelle organisationshistoriske synsvinkel og de hævdevundne kildekritiske metoder. I litteratur- og kunsthistorien blev der ikke blot arbejdet med de særlige delområder indenfor arbejderkulturen, som naturligvis falder ind under de specifikke genstandsområder (arbejderlitteratur, arbejder-teater, arbejdersang og arbejdermusik m.m.), men tillige udført en række analyser af arbejderbevægelsens forskellige offentlighedsformer (oplysning og uddannelse, arbejdersporten, arbejderradio, socialdemokratiets kulturpolitik m.m.). I en ganske vist noget unuanceret og meget »flot« kritik har folkloristen Flemming Hemmersam flere gange kritiseret bl.a. litteraturforskeres tendens til »at se tingene ovenfra«⁵,

4. Et indtryk af arbejdet på de enkelte fag giver Flemming Hemmersams referat af SFAHs seminar om »Arbejderklassens kultur og levevis fra 1900 til 1940« i: *Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie*: (Herefter *Meddelelser*) nr. 11, okt. 1978, s. 38-52.

5. Flemming Hemmersam: *Arbejderfolklore/Arbejderkultur*, i: *Unifol* 1977, København 1978, s. 48.

at koncentrere forskningen omkring den del af arbejderkulturen, som »hører til i 'keglens top'«⁶ samt lave deres undersøgelser »over samme læst som organisations- og ideologiliderlige historikeres«⁷. I denne kritik kan Hemmersam i al fald følges så langt, at den type undersøgelser, som Hemmersam her refererer til, langtfra dækker *hele* forskningsfeltet ind. Den får nemlig - for at følge Hemmersams ordvalg - langtfra alle »dimensioner« med. Tilbage står en ganske betydelig rest, som det bl.a. må være en opgave for kulturvidenskaberne (f.eks. folkloristik, etnologi, antropologi og etnografi) at få med, idet arbejdsområdet her netop primært er »keglens brede fod«⁸. På den anden side synes dog heller ikke den specifikt folkloristiske synsvinkel, som Hemmersam har søgt at udarbejde⁹, at kunne indfange arbejderkulturen i alle dens dimensioner, idet den hovedsagelig hæfter sig ved bestemte delaspekter ved den (»skik og brug«) eller reducerer arbejderkulturens kompleksitet til en delvis forenkende skematik (f.eks. »tradition/innovation«). Derimod er Hemmersams teori og metode i høj grad sensitiv overfor præcis de fænomener og folkloristiske fremtrædelsesformer, som folkloristerne arbejder med.

Indbyrdes rivalisering og krigsførelse mellem fagene er af mange grunde ufrugtbar. For det første har forskningsområdet et omfang, der skulle rumme rigelig plads til alle involverede discipliner. For det andet vil der på de enkelte fag være behov for en stadig udvikling af de forskningsgreb, metodiske tilgange og det kategorisystem, som er en forudsætning for en præcis begribelse af de specifikke delområder. For det tredje skulle der intet være til hinder for, at man kan kombinere to eller flere af de skitserede tilgangsmåder i en mere tværfaglig arbejdsmåde. For det fjerde vil en udbygget formidling af de enkelte discipliners forskningsresultater og en koordinering af de mange enkeltstudier indenfor en fælles teoriramme, en materialistisk kulturteori, givet kunne virke frugtbar ikke blot på de enkelte delstudier, men også for en mere reflekteret tværfaglig koordination og diskussion.¹⁰ Med en fælles reference- og forståelsesramme vil de enkelte fag og discipliner i højere grad kunne støtte hinanden.

6. Flemming Hemmersam: Den éndimensionale arbejderkulturforskning, i *Meddelelser* nr. 15, september 1980, s. 35.

7. Flemming Hemmersam: Seminar om arbejderklassens kultur og levevis 1900-1940. En kommentar, i: *Unifol* 1977, København 1978, s. 14.

8. Flemming Hemmersam (som note 6), s. 36.

9. Se hertil Flemming Hemmersam: Socialdemokratiske Arbejderfester. Festinnovationer i international belysning som led i en kulturel klassekamp 1923-1935, i: *Unifol* 1973, Kbh. 1974, s. 33-80, samme: Tysk debat i 1920'erne om arbejderkultur, i: *Unifol* 1974, Kbh. 1975, s. 85-173, samme: Historisk materialisme og folklore. Del-, mod- og folkekultur ud fra en materialistisk folkloristisk teori, i: *Unifol* 1976, Kbh. 1977, s. 43-81, samme: (som note 5), samme: Folkloristiske teser, i: *nord nytt* nordisk tidsskrift for folkelivsforskning nr. 4, maj 1979, s. 40-46, og samme: 1. maj demonstration 1976 i København, i: *Unifol* 1978, Kbh. 1979, s. 75-87.

10. Jfr. Isolde Dietrich/Dieter Mühlberg: Zur Kulturgeschichte der Arbeiterklasse. Voraussetzungen ihrer interdisziplinären Erforschung, i: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1979, Berlin 1979, s. 49-71.

På den anden side volder endnu selve begrebet »arbejderkultur« betydelige vanskeligheder. For hvad forstår man egentlig ved »arbejderkultur«? Begrebet er uklart. Man kan nemlig ikke på forhånd være sikker på at have samme fælles opfattelse af, hvad der menes, når man siger »arbejderkultur«. Bl.a. de forskellige faglige traditioner og de afvigende kulturopfattelser i de enkelte fag bevirker, at der fra forskellig side ikke lægges samme betydning i ordet. Der er endog dem, der helt betvivler eksistensen af en »arbejderkultur«. En meningsfuld diskussion af arbejderkultur, som der nu er blevet lagt op til¹¹, forudsætter imidlertid en begrebsafklaring. Uden teoretisk klarhed og fælles grundbegreber er diskussionen nærmest på forhånd dømt til at mislykkes. Der kan ikke diskuteres meningsfuldt om arbejderkultur, dersom de diskuterede opererer ud fra afvigende kulturopfattelser, uden at disse i det mindste præciseres. For at fjerne den eksisterende uklarhed om kulturbegrebet er det således nødvendigt at se nærmere på de rådende opfattelser af dette begreb.

Arbejderklassens »kulturløshed« og klassens »kultiveringsproces«

Selv om man i dag endog blandt seriøst arbejdende (borgerlige) forskere kan træffe opfattelser, som benægter eksistensen af en »arbejderkultur«, vil det vel idag næppe være muligt som for hundrede eller bare halvtreds år siden at møde den opfattelse, at arbejderne skulle være en flok rå og uciviliserede proletarer uden moral, oplysning, dannelse og smag. Mens man således for hundrede år siden ikke helt med urette kunne hævde, at arbejderklassen var en ukultiveret underklasse, som burde »hæves« eller »kultiveres«, kan man i dag næppe med rimelighed påstå, at arbejderklassen skulle være »kulturløs«. Det synes altså som om proletariatet faktisk *er* blevet »kultiveret«. ¹² Når derfor nogen i dag kan finde på at betvivle arbejderkulturens eksistens, kan det næppe skyldes den opfattelse, at arbejderne i dag skulle være uden kultur, men nok snarere den iagttagelse, at der hos arbejderne i dag tilsyneladende ikke findes nogen kultur, som skiller sig ud fra samfundets almene kultur.

Når arbejderklassen i den borgerlige forståelse - og til dels også blandt arbejderbevægelsens ledere - kunne fremstå en klasse uden kultur (eller i al fald med et meget *lavt* kulturniveau), havde dette mindst to årsager. Dels vurderede man kultur ud fra et borgerligt, idealistisk kulturbegreb, der identificerede kultur med den åndelig-moralske kultur. Dels gav arbejderklassens sam-

11. Se f.eks. Flemming Hemmersams udspil i ovennævnte indlæg (note 6).

12. Se til denne problemstilling f.eks. Peter Brückner/Gabriele Ricke: Über die ästhetische Erziehung des Menschen in der Arbeiterbewegung, i: Brückner u.a.: *Das Unvermögen der Realität*, Berlin 1974, s. 37-68. Et standardværk til arbejderoplysningens historie er Roar Skovmand: *Lys over Landet*, Kbh. 1949. Se endvidere Povl Schmidt: *Litteratur for meningmand*, Odense 1979, og samme: *Vulgaritetens polering*, Odense 1980 samt henvisningerne i note 2.

fundsmæssige position ikke forudsætninger for, at klassen kunne være »kulturskabende« og »kulturbærende« på samme måde som borgerskabet. Arbejderne savnede såvel materiel som åndelig baggrund for en tilsvarende kunstnerisk og intellektuel virksomhed, som den »de begavede, de dannede og de formuende« (Orla Lehmann) stort set havde monopol på. Arbejderne havde ingen uddannelse og tog ikke del i det offentlige liv, ja var i lang tid nærmest udstødt af det borgerlige samfund som en slags andenklassens borgere.

På denne situation reageredes der i slutningen af det forrige århundrede fra forskellig side. Behovet for et fundsmæssigt »vækkelses- og oplysningsarbejde« erkendtes nok først blandt borgerskabet. Det var således borgerlige filantroper, der forestod oprettelsen af 1850'ernes og -60'ernes såkaldte »arbejderdannelsesforeninger«. Foreningerne skulle bidrage til gennem foredrag og underholdning at give de »udannede« dannelse og kultur, men tog dog gennem formidling af borgerlig ideologi til arbejderne primært sigte på at integrere disse i det borgerlige samfund. Alt for stor forarmelse kunne være farligt for borgerskabet.

Oplysningsarbejdet blandt arbejderne blev i øvrigt i vid udstrækning overladt til borgerligt radikale intellektuelle med sympati for arbejderklassen. Allerede i 1883 begyndte det nystiftede, brandesiansk prægede »Studentersamfundet« en aftenundervisning med hovedsagelig almindennende karakter. Sigtet var at oplyse arbejderne ved at delagtiggøre dem i den borgerlige kultur. Der blev i oplysningsarbejdet ikke taget udgangspunkt i arbejdernes egne erfaringsammenhænge og egne interesser.

Et tredje udgangspunkt for »kultiveringsprocessen« var arbejderbevægelsen selv og de intellektuelle, der sluttede sig til den (f.eks. Gustav Bang). I arbejderbevægelsen opfattede man tidligt et oplysnings- og uddannelsesarbejde som en uundværlig forudsætning for klassens politiske og faglige organisering, hvorfor dette også hurtigt blev prioriteret relativt højt. Allerede før århundredskiftet oprettede man en lang række læseselskaber og diskussionsklubber landet over, ligesom der indenfor eller i tilknytning til mange fagforeninger blev iværksat forskellig kulturel aktivitet (sang- og sportsforeninger,

dilettantspil m.m.). Senere kom oplysningsarbejdet ind i fastere organisatoriske rammer, og med oprettelsen af »Arbejdernes Oplysningsforbund« (AOF) i 1924 startedes et mere systematisk oplysningsarbejde især gennem studiekredsarbejde. I dette kulturarbejde orienterede socialdemokratiet sig imidlertid i høj grad ud fra den traditionelle borgerlige kulturopfattelse, ifølge hvilken kultur var hævet op over det klassebestemte og repræsenterede nogle evigtgyldige menneskelige værdier, som arbejderklassen som følge af dens sociale position var berøvet. Med udgangspunkt i en sådan snæver elitær borgerlig kulturopfattelse så den socialdemokratiske arbejderbevægelse det som sin hovedopgave at få kunsten ud til folket og lade arbejderne få del i de eksisterende kulturelle værdier.¹³ Denne »participations-strategi«, som på en gang skulle indføre arbejderne i den vesterlandske kulturtradition og den nationale kulturarv og samtidig føre dem op fra deres lave kulturstade, indebar imidlertid også yderligere integration af arbejderne i den borgerlige kultur. Kulturarbejdet indeholdt på denne måde både frigørende og integrerende elementer.

Som led i den socialdemokratiske kulturpolitik oprettedes som nævnt en række egne oplysnings- og uddannelsesinstitutioner (Arbejdernes Læseselskab, Den socialdemokratiske Arbejderskole, forlaget Fremad, Arbejderhøjskoler, AOF, teaterorganisationen ARTE m.fl.), men arbejderbevægelsen er - som vi skal vende tilbage til - ud fra en bredere kulturopfattelse i sig selv en kulturbevægelse. Indenfor socialdemokratiet og de mange socialdemokratiske »forfæltsorganisationer«¹⁴ (sangforeninger, arbejdersport, De unges Idræt, arbejderskole, arbejdersamaritter osv.) opstod således efterhånden en betydelig foreningskultur, som i højere grad end de faglige og politiske organisationer var i stand til at inddrage og organisere arbejdernes behovsstrukturer og erfaringsammenhænge. I forlængelse af denne blomstrende foreningskultur blev der indenfor socialdemokratiet og specielt ungdomsbevægelsen (D.s.U.) i 20'erne og begyndelsen af 30'erne gjort bestræbelser for at fremme og understøtte en selvstændig arbejderkultur (talekor, »røde revyer«, oprettelse af ungdomshjem, læsestuer, feriehus og ferielejre, vandrebevægelse, festinnovationer med krav om i det mindste et socialistisk isæt m.m.)¹⁵ Som følge af socialdemokratiets gradvise forvandling fra arbejderparti til folkeparti samt under indtryk af presset fra de fascistiske diktaturer sydpå opgav man dog allerede fra slutningen af 30'erne disse bestræbelser og gik ind for udbredelsen af en fælles demokratisk og national *folkekultur*. Målet var her i første række at gøre arbejderne til ligeberettigede »medborgere«.

13. Se hertil f.eks. Britta Lundqvist: *Arbejderteater i Danmark 1898-1940*, upubliceret speciale, Kbh. 1976, udlånes gennem ABA.

14. Af anbefalelsesværdige tyske undersøgelser, der inddrager dette aspekt kan nævnes Siegfried Reck: *Arbeiter nach der Arbeit*, Lahn-Giessen 1977 og Bernd Rabe: *Der sozialdemokratische Charakter*, Frankfurt/Main 1978.

15. Se hertil *En bygning vi rejser* bd. II, Kbh. 1955, s. 245-263 og Flemming Hemmersam i: *Uni-fol* 1973 (se note 9).

Vigtige led i arbejderklassens »kultiveringsproces«, sådan som den er blevet opfattet her, er ud over de allerede nævnte dels *arbejderpressen*, hvis betydning for arbejdernes bevidsthedsdannelse og identitetsfølelse næppe kan overvurderes, og dels *folkeskolen*, der med sin massive borgerlige indoktrinering og tilretning af arbejdernes forståelsesformer utvivlsomt har haft en lige så betydelig integrerende funktion.

I studiet af arbejderbevægelsens kulturpolitik og arbejderkulturens offentlighedsformer, hvor som nævnt dansk- og litteraturfolk har været de toneangivende, har man imidlertid ikke begrænset sig til de dannelseskulturelle aspekter, men tillige behandlet forskellige *massekulturelle* organisationsformer¹⁶ og former for *fritidsvirksomhed*¹⁷. Man har her fulgt den generelle tendens til bl.a. som følge af den samfundsmæssige udvikling - med især massemediernes fremvækst - at anvende et »udvidet kulturbegreb«, som først og fremmest inddrager samfundets fritids- og rekreationstilbud, men tendentielt omfatter befolkningens livsvilkår i det hele taget. Dette moderne udvidede kulturbegreb har imidlertid som oftest ret pragmatisk karakter, idet det lader kulturområdet være identisk med det som kulturpolitikken beskæftiger sig med (stort set fritidsområdet). Selv om kultur her fremtræder som et aspekt af »miljøet«, beror begrebet dog stadig på en sektoropdeling af folks dagligliv. Begrebet er nemlig tilsyneladende bestemt ud fra delvis administrative hensyn som led i en kulturpolitik, der ved at opfange utilfredshed og vantrivsel skal medvirke til at legitimere samfundets økonomiske og sociale udvikling.¹⁸

Den kunstneriske kultur

Et særligt og stadigvæk centralt delområde indenfor feltet arbejderkultur udgør arbejdernes æstetiske og litterære frembringelser og værker. En væsentlig del heraf er blevet til eller blevet brugt i forbindelse med arbejderbevægelsens aktiviteter. Dette gælder især, men ikke udelukkende *arbejdersangen*, der fik overordentlig stor betydning som led i arbejderbevægelsens forenings- og mødekultur.¹⁹ Mange arbejderforfattere nåede imidlertid aldrig for alvor ud til den brede arbejderbefolkning. Dette forhold burde dog ikke afskære denne litteratur fra at kunne regnes til *arbejderlitteraturen*, hvad der kan være en tendens til, når man definerer denne ud fra dens relation til arbejderbevægelsen.²⁰ Der kan her være en flydende overgang mellem mere traditionel finlittera-

16. Se f. eks. Vibeke Broby: *Arbejdernes Radio Forbund 1926 - 1940*, Ålborg 1978.

17. Se f. eks. Ebbe Hansen: *Masseidræt - frihed, sundhed, kultur*, upubliceret speciale om arbejderidrætten i Danmark, Århus 1977 (udlånes gennem ABA).

18. For en kritik af det brede pragmatiske kulturbegreb se f. eks. Göran Therborn: *Kultur och klass*, i *ord & bild* 4/1973 (Om kulturpolitiken), s. 202-08, Udo Ropohl: *Zu den drei alternativen Kulturen*, i: W.F. Haug/Kaspar Masse (udg.): *Materialistische Kulturtheorie und Alltagskultur* (ARGUMENT-sonderband 47). Berlin 1980, s. 192-202, samt Helge Rønning: *Det Norske Arbeiderpartis kulturpolitikk og den statslige kulturplanlegning*, i: *Poetik* 23, nr. 3 1975 (kulturpolitik og kulturkamp), s. 33-43.

19. Se f. eks. Niels Ebbesen: *Sang og sange i københavnske arbejderforeninger 1848-1872*, i: *Musik og forskning*, Kbh. 1979, s. 57-138.

20. Jfr. f. eks. Anker Gemzøes definition i: *Arbejderkultur i Danmark i perioden fra 1890 til 1924*, i: *Kultur & Klasse* 31/1977, s. 48f.

tur, arbejderlitteratur og socialistisk litteratur - også i det enkelte værk. Idet mange arbejderforfattere har tilegnet sig en professionel litterær dannelse, er deres værker ofte skrevet under tryk fra den borgerlige dannelses tradition og den litterære institution, således at det proletariske stof tematiseres ud fra en dannelseskulturel position. Gestaltes stoffet derimod ud fra et socialistisk standpunkt og med et socialistisk indhold og perspektiv, forekommer det rimeligt at tale om en *socialistisk litteratur*. I definitionen på arbejderlitteratur må vægten til gengæld lægges på forfatterens proletariske klassebaggrund og den dermed sammenhængende tematisering af arbejdererfaringer i bred betydning.²¹

Efter 30'ernes glansperiode har arbejderlitteraturen i 70'erne fået en ny højkonjunktur, som også har været ledsaget af en stærkt stigende forskningsmæssig interesse i arbejderlitteratur og arbejderlitterære traditioner.²² Men også for arbejdernes øvrige æstetiske udtryk på andre kunstneriske områder så som *musik* og *sang*, *revy* og *teater*²³ samt *film* m.m. har der i de senere år været en øget interesse. Flere felter, bl.a. tegninger og plakater, dilettantspil, arbejderbiblioteker og arbejdernes læsevaner, er dog endnu ikke blevet undersøgt.

På det litterære område er det heller ikke gjort med alene at inddrage »arbejderlitteraturens perler« (Nexø, Aakjær, Herdal, Kirk osv.). Her gælder stadig Bomholts ord om, at det ville være interessant at få »den borgerlige kunstdigtning« »suppleret med Litteratur, der har mere direkte Tilknnytning til Arbejderne: Aviser, Skillingsblade, Kolportage-Romaner, Lejlighedssange, - Tryksager, der i og for sig har en lige saa berettiget Plads i Litteraturhistorien som den borgerlige Kunstdigtning.«²⁴ Måske vil nemlig, iflg. Bomholt, »denne Sidegadernes Litteratur - rigtigt analyseret - kunne give endnu sikrere Indblik i Underklassens Kaar og Psykologi.«²⁵ At anlægge den borgerlige finlitteraturs målestokke og kategorisystem på en litteratur, der gestaltes ud fra helt andre klasse-mæssige betingelser, er desuden nok en noget inadækvat fremgangsmåde overfor arbejderlitteraturen. En forståelse, som yder arbejderlitteraturen sin ret, må derfor utvivlsomt baseres på en materialistisk kulturteori, der anskuer arbejderlitteraturen som et organisk led i arbejderkulturen²⁶. Som grundlag for en sådan forståelse står naturligvis klasseopfattelsen, der bl.a. indebærer, at arbejderne i deres livsbetingelser i modsætning til overklassen langt hen har været berøvet grundlaget for kunstnerisk skabende virksomhed: manglende disponibel tid, manglende uddannelsesmæssige og specifikt kunstneriske/litterære forudsætninger, manglende litterær tradi-

21. I min konferensafdeling *Grundtræk af dansk arbejderkultur og arbejderlitteratur i perioden fra 1870 til 1930*, Århus 1978, gives en uddybet bestemmelse af begrebet arbejderlitteratur (udlånnes gennem ABA).

22. Se f.eks. hertil John Chr. Jørgensen: *Arbejderlitteratur i 1970'erne*, Danmarks Radio 1979.

23. Se f.eks. Exe Christoffersen: *Aktiv kulturpolitik og arbejder-teater*, Fagtryk 45, Århus 1976.

24. Julius Bomholt: *Arbejderkultur*, Kbh. 1932, s. 48.

25. Samme sted.

26. I Svend Aage Andersen: *Litteratur og kultur*, i: *Skrifter fra institut for litteraturhistorie 3/1980*, Århus Universitet 1980, s. 25-64 er der forsøgt en nærmere præcisering af forholdet mellem litteratur og kultur, se specielt s. 59.

tion at bygge på samt mangel på et læsende arbejderpublikum at indgå i dialog med.

Fra arbejderlitteraturen er der kun et kort spring til arbejdernes autobiografiske skildringer og *livserindringer*²⁷, der egentlig er den mest autentiske type arbejderlitteratur, vi har. De udgør sammen med *mundtlige udsagn*²⁸ indsamlet gennem interviews og samtaler med arbejdere²⁹ tillige en meget værdifuld kildegruppe til arbejdernes kulturhistorie, idet de bl.a. dels åbner op til områder, som ellers er utilgængelige for forskningen, og dels giver et væsentligt korrektiv til skriftlige kilder.³⁰ Det er dog desværre i denne sammenhæng ikke muligt at komme nærmere ind på arbejderkulturens enkelte kildegrupper.

Arbejderkultur som arbejderklassens leve- og tænkemåde

Hvad der indtil nu er blevet sagt om arbejderkultur, hviler stort set på et traditionelt idealistisk og kvalitativt kulturbegreb, der begrænser kultur til »den åndelige kultur« (uddannelse, videnskab og kunst) i skarp modsætning til den såkaldte »materielle kultur« og den menneskelige livsvirksomhed som helhed.³¹ En sådan idealistisk og elitært præget kulturopfattelse er dog uretfærdig overfor arbejderklassen, idet den overser, at kultur ikke er noget overhistorisk, der er hævet op over samfundsforholdene, men tværtimod i sine konkrete udformninger er stærkt betinget af disse. De specifikke kulturformer i et samfunds forskellige klasser og grupper er således betinget af disse klassers og grupperes specifikke eksistensbetingelser.³²

En bredere socialvidenskabelig opfattelse af kultur - som også yder arbej-

27. Af de senere års publikationer til arbejdererindringer kan nævnes Kirsten Harrits: *Christian Christensens erindringer*, i: Carl Heinrich Petersen (red.): *Christian Christensen og den danske syndikalisme* bd. 2, s. 578-591, Carl Erik Andresen m.fl.: *Arbejdererindringer*, Århus 1979, Ib Bondebjerg: *Historien, traditionen og arbejdererindringer*, i: *Kultur & Klasse* 35 1979 og *nord nytt* nr.3, marts 1979.

28. Til feltet »mundtlig historie« (oral history) se f.eks. *nord nytt* nr. 1 (nov. 1978) og nr. 3 (marts 1979), *Dugnad. Tidsskrift for folkelivsgranskning* 3-1980, Oslo 1980, Paul Thompson: *The Voice of the Past*, Oxford 1978 og Lutz Niethammer (udg.): *Lebenserfahrung und Kollektives Gedächtnis. Die Praxis der »oral History«*, Frankfurt a.M. 1980.

29. De sidste år har der været indsamlet »arbejdererindringer« i bl.a. Slagelse, Køge, Horsens, Århus og Ålborg (dog her skrevne erindringer), og fra nogle af disse indsamlinger foreligger der rapporter. Se iøvrigt *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 10/1980, s. 187-225.

30. Jfr. Susan Barr: *Oral History - en presentasjon og vurdering*, i: *nord nytt* 3 marts 1979 s.15, se iøvrigt også Svend Aage Andersen: *Arbejdererindringer og arbejderkultur* 1981, s. 81-88, i *Nord Nytt* 9 (1981).

31. De fleste af de opgaver/specialer/bøger, der er skrevet om arbejderkultur af dansk- og litteraturfolk m.fl. er stort set skrevet indenfor denne forståelsesramme.

32. Jfr. Dieter Langewiesche: *Arbeiterkultur in Österreich: Aspekte, Tendenzen und Thesen*, i: Ritter (udg.) (som note 1), s. 40.

derklassens kultur større retfærdighed - har i de senere år på internationalt plan vundet udbredelse og almen anerkendelse indenfor en række fag. Der er her enighed om et bredt - alle livsområder omfattende - kulturbegreb, der ved kultur forstår »hele livsmåden, altså den materielle, sociale og åndelig-kunstneriske praksis (subjekt-/objektforhold)«³³. Dette brede kulturbegreb kan ifølge Udo Ropohl enten opfattes som deskriptiv-empirisk eller forstås som kvalitativt vurderende begreb, dvs. med sigte på »ideal« bestemmelse.³⁴ Med udgangspunkt i et sådant livsrelateret kulturbegreb vil det heller ikke være muligt at stemple nogen samfundsgruppe eller noget individ som »kulturløs«. Ud fra en materialistisk kulturopfattelse er ingen kulturløs.

Dette brede kulturbegreb fremføres i dag fra mange sider i mere eller mindre afvigende formuleringer, som lægger vægten det ene eller det andet sted. For at præcisere begrebet yderligere skal vi i det følgende se nærmere på nogle af disse formuleringer.

I den franske kulturforskning, hvor først og fremmest Annaleskolen og den der opdyrkede »mentalitetshistorie«³⁵ bør nævnes, betoner sociologen Henri Lefebvre kulturens praksis karakter: Kultur opfattes hos Lefebvre direkte som »en måde at *producere* på«³⁶. Hos Lefebvre, hvis store værk »Critique de la vie quotidienne« (1946-63) har haft overordentlig stor indflydelse på vesttysk socialpsykologi og kulturhistorieskrivning³⁷, fremhæves endvidere den unge Marx' metaøkonomiske produktionsbegreb.³⁸ Dette udvidede produktionsbegreb, der ikke blot omfatter den materielle produktion, men - som det præciseres hos Negt og Kluge³⁹ - også selve livsmåden, og herunder produktionen af socialisationsagenturerne, sproget, opbygningen af driftsstrukturen, produktionen af erfaring, af socialitet og offentlighed, udgør efter min mening en helt central indfaldsvinkel for enhver kulturanalyse.

En af initiatorerne til det brede kulturbegreb var englænderen Raymond Williams, der i en tid, hvor det snævre kulturbegreb dominerede i såvel borgerlig som marxistisk videnskab, slog til lyd for en udvidelse af kulturbegre-

33. Udo Ropohl (som note 18), s. 196 (min oversættelse, SAA).

34. Samme sted. (Ropohl har iøvrigt nogle særdeles velfunderede overvejelser til fordele og ulemper ved hhv. det empirisk-beskrivende og det vurderende kulturbegreb, samme sted, s. 199f).

35. Se f.eks. hertil Michael Harsgor: Total History: The Annales School, i: *Journal of Contemporary History*, Vol. 13 nr. 1 1978, s. 1-13.

36. Henri Lefebvre: *Das Alltagsleben in der modernen Welt* (La vie quotidienne dans le monde moderne, 1968), Frankfurt a.M. 1972, s. 50.

37. Inspireret af Lefebvre er først og fremmest »Hannover-skolen« (Peter Brückner, Oskar Negt, Alfred Krovoza m.fl.), men også »Tübingerskolen« og anden vesttysk etnologi (se hertil f.eks. H. Bausinger m.fl.: *Grundzüge der Volkskunde*, Darmstadt 1978). En fremragende socialisationsteoretisk undersøgelse til den »subjektive faktors« rolle i historie og samfund er Alfred Krovoza: *Produktion und Sozialisation*, Köln/Frankfurt 1976. En indføring i Lefebvres teorier om dagliglivet giver Thomas Kleinspehn i: *Der verdrängte Alltag*, Giessen 1975.

38. Se hertil Jørgen K. Bukdahl: Produktion og socialisation, i: *Teori og praksis* nr. 6 (Socialisationsteori), Kongerslev 1977 s. 125-144, og Svend Aage Andersen (som note 26), s. 41-43.

39. Oskar Negt/Alexander Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung*. Frankfurt 1972, s. 28.

bet, der skulle omfatte »the way of life as a whole«⁴⁰. Kulturanalysens opgave var ifølge Williams at undersøge »relationer mellem elementer i en hel livsmåde (a whole way of life)«⁴¹ Næsten samtidig med Williams' bøger udgav en anden engelsk kulturforsker, Richard Hoggart, en analyse⁴² af arbejderkulturens forandringer gennem de sidste 40-50 år. I sin undersøgelse, hvor arbejderkulturen også opfattes som en særlig livsform eller livsstil, begrænser Hoggart sig dog til arbejderklassens adfærdsformer og normer i reproduktionssfæren (fritid, familie, naboskab, konsum), hvorimod han ikke inddrager produktionssfæren, som immervæk udgør en hoveddeterminant for udformningen af arbejderkulturen.⁴³

Med udgangspunkt i Williams' teori - hvor »way of life« oversættes til »Lebensweise« - går *vesttyskeren* Michael Vester et skridt videre, idet han bestemmer kultur som »livssammenhæng«.⁴⁴ I dette begreb er indeholdt individernes livsproces som omsluttende det indbyrdes forhold mellem de tre vigtigste livsområder: familie, erhvervsfære og »fritid«. Den proletariske livssammenhæng omfatter ifølge Negt og Kluge »de forskellige trinled i produktionen af arbejdskraftens vare- og brugsværdiegenskaber (socialisation, personens psykiske opbygning, skole, tilegnelse af arbejdsviden, fritid, massemedier) og den derfra uadskellige indsætning af arbejdskraften i produktionsprocessen«⁴⁵. Det centrale er her, at begrebet ikke blot omfatter alle livssfærer, men desuden også rummer et socialisations- og livshistorisk aspekt.

Begrebet »Lebensweise«, som nu også har vundet udbredelse i vesttyskland, er gennem de sidste årtier blevet udmøntet i den *østmarxistiske* forskningstradition i bl.a. Sovjetunionen, Tjekkoslovakiet, Polen og DDR.⁴⁶ Skønt begrebet bruges hos Marx og Engels⁴⁷, er det dog ingenlunde af marxistisk oprindelse, men har en længere kulturhistorisk tradition bag sig.⁴⁸ Den hyppige brug af termen markerer derfor snarere en genopdagelse af begrebet, hvor det optræder som nabo- og komplementærbegreb til kulturbegrebet, uden at der sættes fuldstændig lighedstegn mellem kultur og levemåde (»Lebensweise«).⁴⁹ Centralt for den østmarxistiske opfattelse af begrebet, som jeg

40. Raymond Williams: *Culture and Society 1780-1950* (1958), Harmondsworth 1963, s. 272.

41. Raymond Williams: *The Long Revolution* (1961), Harmondsworth 1965, s. 63.

42. Richard Hoggart: *The Uses of Literacy* (1957), Harmondsworth 1958.

43. Jfr. Michel Verret: Über die Arbeiterkultur. Bemerkungen zu einem Buch von Hoggart, i: *Marxismus Digest* 31, hft. 3/1977: Kultur der Arbeiterklasse, Frankfurt a.M. 1977, s. 72.

44. Michael Vester: Was dem Bürger sein Goethe, ist dem Arbeiter seine Solidarität, i: *Ästhetik und Kommunikation* hft. 24, 1976, s. 62.

45. Negt/Kluge (som note 39), s. 24 (min oversættelse, SAA).

46. Jfr. Wolfgang Jacobeit/Ute Mohrmann (udg.): *Kultur und Lebensweise des Proletariats*, Berlin 1974, s. 14f, og H. Bausinger m.fl. (som note 37), s. 12f og s. 55-63 (Gottfried Korff).

47. Se f.eks. Marx/Engels: *Werke* bd. 3 (Die deutsche Ideologie), s. 21.

48. Jfr. Heinrich Dilly/James Ryding: Kulturgeschichte vor und nach der bürgerlichen Revolution von 1848, i: *Ästhetik und Kommunikation* hft. 21, 1975, s. 15-32 og Dieter Kramer: Ausgangsbedingungen einer materialistischen Theorie der Kultur, i: W.D. Hund/D. Kramer (udg.): *Beiträge zur materialistischen Kulturtheorie*, Köln 1978, s. 10-44.

49. Jfr. f.eks. Klaus-Dieter Venohr: Zum Verhältnis von Kultur und Lebensweise, i: Hund/Kramer (som note 48), s. 322.

her vælger at oversætte med »levemåde«, er, at man ser denne kategori i en genetisk og kausal sammenhæng med kategorien *produktionsmåde*. Forskerne går alle ud fra, at levemåden i sidste ende er betinget og bestemt af produktionsmåden og produktivkræfternes udviklingsniveau.⁵⁰ Begrebet har således en udpræget processuel og historisk karakter. Det har endvidere funktion som mellemed, der formidler og regulerer forholdet mellem »objektiv kultur« (et samfunds kulturelle arv i bred betydning) og »subjektiv kultur« (den grad, hvori individerne har tilegnet sig den kulturelle arv). Begrebsparret »kultur og levemåde« tager derfor direkte sigte på at præcisere *sammenhængen* mellem sociale processer og historiske livsmiljøer - på at eftervise, hvordan et bestemt samfundsmiljø på den ene side indvirker på de konkrete livsforhold, og hvordan menneskene på den anden side bearbejder og evt. ændrer disse livsforhold gennem deres livsvirksomhed.⁵¹ I den marxistisk-leninistiske forskning er der nemlig tillige enighed om at se levemåden i relation til menneskenes *livsvirksomhed* (»Lebenstätigkeit«), som omfatter alle væsentlige livsfærer, hvori mennesket virker.⁵² Endelig kan det fremhæves, at enhver bestemt levemåde også frembringer en bestemt måde at tænke på, dvs. tilsvarende forestillinger om omverdenen, om de mellemmenneskelige relationer, tilsvarende forhåbninger, bestræbelser, idealer, værdiforestillinger, skik og brug.⁵³

Fra en sådan bred kulturopfattelse til de kulturdefinitioner, der de sidste år har været debatteret bl.a. i det vesttyske tidsskrift *Das Argument* er der ikke særlig langt. Der er altså i den materialistiske kulturteori bred enighed om en forståelse af arbejderkulturen som en - sagt i al korthed - klassespecifik leve- og tænkemåde, en særlig klassekultur med specifikke normsystemer og adfærdsformer, kulturelle ytringsformer og bevidsthedsindhold etc., som er betinget af klassens livsbetingelser og samfundsmæssige stilling.

Forskningsområdet får herved en meget bred og måske - kunne nogen mene - vidtløftig karakter. Der har da også fra forskellig side været rejst indvendinger mod et alt for bredt kulturbegreb, der i sin inklusivitet ikke er i stand til at sondre mellem kultur og ikke-kultur, men potentielt inkluderer alt⁵⁴ og herved bliver et nyt modesamlebegreb, hvorunder man subsumerer samtlige menneskelige fænomener.⁵⁵ Denne kritik forekommer dog kun berettiget, i den udstrækning det brede kulturbegreb *ikke* er i stand til at fastholde det kulturelle aspekt i dets specificitet. Dette kan, men behøver efter min opfattelse ikke nødvendigvis at være et problem for et bredt deskriptivt kulturbegreb.

50. Se hertil Veselin Hadžinikolov: Die sozialistische Lebensweise. Einige ethnographische Forschungsprobleme, i: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1979, Berlin, s. 27-48, specielt s. 32.

51. Jfr. G. Korff, i: H. Bausinger m.fl. (som note 37), s. 56ff, og K.D. Venohr (som note 49), s. 322, 324ff.

52. Jfr. V. Hadžinikolov (som note 50).

53. Samme sted, s. 34.

54. Jfr. Richard Johnson: Three problematics: elements of a theory of working-class culture, i Clarke m.fl. (se note 1), s. 219ff.

55. Wolfgang Fritz Haug: Zu einigen theoretischen Problemen der Diskussion über die Kultur der Arbeiterklasse, i: *Das Argument* 115/1979 (s. 342-351), s. 347.

Som Wolfgang Fritz Haug bl.a. har defineret begrebet synes det samtidig at beholde sin bredde og fastholde sin kvalitative bestemmelse: det kulturelle forstås nemlig her som »omsætningen af de samfundsmæssige livsbetingelser til opfyldt livsmåde« (»erfüllte Lebensweise«).⁵⁶ I forlængelse heraf præciserer Haug det kulturspecifikke som det, der har formål i sig selv (»Selbstzweck«), det i massernes liv (...) som ikke finder sted i fremmed interesse eller for et udenfor dette nærværende liv liggende formål.⁵⁷ Afstanden til f.eks. Kaspar Maases bestemmelse, hvori Haug har svært ved at få øje på det kulturspecifikke, forekommer dog ikke særlig stor, idet Maase bestemmer kulturdiskussionens genstand som: »De materielle og åndelige livsbetingelsers sammenhæng med udformningen af bestemte typer levemåde i menneskenes aktive opgør med deres omverden.«⁵⁸

Som en konsekvens af den brede sociologiske kulturopfattelse kan det være vanskeligt at holde kultur- og socialhistorien ude fra hinanden - specielt når socialhistorien bliver »socialhistorie nedefra«, hvad der idag er en udpræget tendens til.⁵⁹ Dele af den moderne socialhistorie vender sig idag eksemplvis netop mod sådanne felter, som ellers traditionelt udforskes af kulturhistorikere⁶⁰, og i disse tilfælde nærmer forskningsinteressen i de to discipliner sig stærkt hinanden. Selv om der traditionelt i emnevalg, synsvinkler, metoder og kildevalg m.m. er afgørende forskelle i de to discipliners forskning, tjener det næppe noget formål at opretholde noget absolut skel mellem disciplinerne. Stærkt forenklet og noget overpointeret kunne man med hensyn til arbejderkulturforskningen sige, at hvor socialhistorien primært koncentrerer sig om arbejderklassens *levetilstand* (de almene rammer for arbejderlivet), dér udforsker kulturhistorien arbejderens *måde* at leve/forvalte/organisere disse vilkår på (det levede liv). Det forekommer derfor rimeligt at tale om en specifik kulturhistorisk tilgangsmåde, hvor det er andre dimensioner af samfundet (livsverdener, livsfaser o. lign.) og andre synsvinkler (fra nedenu, ud fra menneskene o. lign.), der står i centrum til forskel fra andre historiske discipliner.⁶¹ I den etnologiske forskningstradition udgør »boligen, dragten og kosten« - bl.a. som følge af faglig specialisering - tre klassiske studieområder, som ofte har

56. Jfr. Wolfgang Fritz Haug: *Standpunkt und Perspektive materialistischer Kulturtheorie*, i: W.F. Haug/Kaspar Maase (som note 18), s. 11 (min oversættelse, SAA).

57. Samme sted, s. 11 (min oversættelse, SAA).

58. Kaspar Maase, citeret efter Haug (som note 55), s. 345 (min oversættelse, SAA).

59. Jfr. f.eks. D. Puls/E.P. Thompson m.fl.: *Wahrnehmungsformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten in 18. und 19. Jahrhundert*, Frankfurt a.M. 1979, Lutz Niethammer (udg.): *Wohnen im Wandel*, Wuppertal 1979, J. Reulecke/W. Weber (udg.): *Fabrik - Familie - Feierabend*, Wuppertal 1978.

60. Se f.eks. *Geschichte und Gesellschaft* (Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft 5. Jahrg. 1979, Heft 1 (Arbeiterkultur im 19. Jahrhundert)), og Werner Conze: *Sozialgeschichte*, i: Hans Ulrich Wehler (udg.) *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, Köln 1976, s. 25f, samt note 59.

61. Se til en specifik kulturanalytisk tilgangsmåde f.eks. præsentationen af Tübinger-skolen i *Ästhetik und Kommunikation* hft. 42, 1980, s. 97-144, specielt diskussionen: *Zugangsweisen: Kultur und Gesellschaft*, s. 99-105.

været dominerende etnologiske indfaldsvinkler i studiet af befolkningsgruppernes livsstil.⁶² Frem for at udforske det samlede livsmønster har etnologerne således ofte fortabt sig i meget udspecialiserede, tit perspektivløse detailstudier. Som konsekvens af fagets stærke museumstilknytning har det endvidere traditionelt været præget af en vis grad af »genstandsfetisering«. Opfattet som resultater af menneskelig perfektion har »genstandene« i den grad truet med at stjæle billedet, at det kunne se ud, som om mennesket kun levede for kulturen, medens deres liv ikke i sig selv blev forstået som kultur.

Arbejderkultur og socialistisk kultur

I det overstående er der blevet skelnet mellem en kunst- og litteraturvidenskabelig og en socialvidenskabelig forståelse af arbejderkultur samt mellem et kvalitativt (normativt) og et værdifrit, deskriptiv-empirisk kulturbegreb. Man kan med Wolfgang Fritz Haug⁶³ gå et skridt videre og sondre lidt på en anden led, mellem et sociologisk og et socialistisk kulturbegreb. Også denne distinktion er væsentlig i diskussionen om arbejderkultur. Temaet »arbejderklassens kultur« lader sig nemlig ifølge Haug forstå meget forskelligt, afhængigt af, om man bruger det sociologiske eller det socialistiske kulturbegreb. Termerne kan endog komme til at betegne ikke-identiske forskningsobjekter. I begrebets *sociologiske* betydning betegner »arbejderkultur« (som vi har set), hvad man i et givet land på et givet tidspunkt kan iagttage som arbejderne adfærdsmåde. Forstår man derimod begrebet som kulturspørgsmålet set ud fra arbejderklassens standpunkt, betyder det tillige, at man ud fra dette standpunkt fremskriver sig perspektivisk og betragter og vurderer tingene i et *socialistisk* perspektiv.⁶⁴

Skønt de to betydninger naturligvis overlapper hinanden, vil den manglende klarhed i begrebsbestemmelsen alligevel kunne give anledning til betragtelige uoverensstemmelser i diskussionen. I den danske debat om arbejderkultur er begrebene »arbejderkultur« og »socialistisk kultur« historisk set blevet anvendt noget diffust, snart i den ene, snart i den anden betydning, og ofte mere eller mindre synonymt. Når der som regel ikke skelnedes så nøje mellem de to begreber, kan det bl.a. skyldes, at der ud fra et socialistisk standpunkt synes at være en glidende overgang mellem »arbejderkultur« og »socialistisk kultur«. »Arbejderkulturen« udgjorde så at sige det historiske udgangspunkt, og »socialistisk kultur« var det, man var på vej hen imod og satte som program. Begge begreber var en slags kampbegreber, som tog udgangspunkt i »arbejderklassens historiske opgave«. Klassebevidsthed og organisering som

62. Se f.eks. Bjarne Stocklund: Signalement af en epoke, i: *Det forsømte århundrede* (Arv og Eje), Viborg 1976, s. 24.

63. Haug (som note 55), s. 342.

64. Samme sted.

grundlæggende tendenser i arbejderkulturen gav den retning mod en socialistisk kultur. Borgerskabet hegemoni skulle, som Gramsci siger, erstattes af arbejderklassens kulturelle hegemoni.

Også den danske arbejderbevægelses historie fremviser en række ansatser med socialistisk retning og eksempler på alternativ organisering i arbejderklassens eget regi. Sammen med arbejderklassens selvorganisering vokser således to sideløbende tendenser frem: Dels en tendens til en selvbevidst afgrænsen sig fra den borgerlige kultur og det borgerlige samfund, bl.a. gennem dannelsen af en særlig »socialistisk lejr«, der dog ikke behøvede at betyde noget egentligt brud med det borgerlige samfundssystem. Dels en tendens til samtidig at trænge ind i den borgerlige offentlighed og få del i den borgerlige kultur samt tilkæmpe sig indflydelse på samfundssystemets udformning og udvikling.

Hos de vesttyske teoretikere Oskar Negt og Alexander Kluge er disse tendenser i bogen »*Öffentlichkeit und Erfahrung*« (1972) blevet søgt sat på begreb gennem sondringen mellem forskellige offentlighedsformer.

Dersom man systematiserer Negt/Kluges ansatser en smule, kunne man sige, at de i bogen sonderer mellem fire niveauer eller faser⁶⁵ i udviklingen af, hvad de betegner som »proletarisk offentlighed« (socialistisk kultur, SAA). For Negt og Kluge er udgangspunktet »den proletariske livssammenhæng«, som de primært anskuer som negativt bestemt, »som en blokeringssammenhæng, i hvilken erfaringer, behov, ønsker, håb ganske vist opstår konkret, men ikke kan udfolde sig som egne«⁶⁶ Livssammenhængen opfattes dog ikke blot som objekt for kapitalen og valoriseringsprocessen (og dermed ødelagt), men udgør samtidig en »blok af virkeligt liv, som står imod valoriseringsinteressen«⁶⁷ Begyndelsesfasen eller grundformen er således arbejderklassen som histo-

65. Jfr. M. Vesters meget generelle rids over arbejderkulturens udviklingshistorie, der ganske vist bl.a. er problematisk ved i høj grad at abstrahere fra hverdagskulturen (se note 44).

66. Negt/Kluge (som note 39), s. 483 (min oversættelse, SAA).

67. Samme sted, s. 107 (min oversættelse, SAA).

risk subjekt, arbejdernes interesser i deres nuværende ikke-realiserede, undertrykte form.⁶⁸

Et næste trin i organiseringen af disse urealiserede interesser er »den empiriske arbejderoffentlighed«, der bestemmes som som regel »en variant af den borgerlige«, idet elementer fra den proletariske livssammenhæng her er assimileret i den borgerlige offentlighed.⁶⁹ Skønt arbejderinteresserne på dette organisationsniveau reelt er inddraget i samfundssystemet og dele af arbejdernes krav indløst, betegner dette trin dog samtidig en integration i det borgerlige samfund (borgerliggørelse).

Et tredje og højere organisationsniveau er *lejr*offentligheden, hvor arbejderinteresserne er organiseret i en egen »proletarisk lejr«, der afkapsler sig overfor det borgerlige samfund og alle former for borgerlige livssammenhænge som en separat lejr (ø i samfundet). Ud fra lejrspositionen synes arbejderklassens historiske mission (emancipationen) imidlertid spærret, idet klassen har afskåret sig selv fra at relatere sig til hele samfundsrealiteten og udvikle en ny produktions- og levemåde, som gælder for hele samfundet.⁷⁰

Fjerde og sidste organisationsform, det egentlige modbegreb til den borgerlige offentlighed er begrebet »proletarisk offentlighed«, der betegner »den autonome organisatoriske sammenfatning af den i arbejderklassen forhåndenværende erfaring (...) i en retning, som betegner tendenserne til ophævelsen af den i den proletariske livssammenhæng blokerede erfaring gennem relateringen til samfundshelheden.«⁷¹

I hvilken grad »proletarisk offentlighed« og »proletarisk modoffentlighed« lader sig identificere med »proletarisk kultur« og »proletarisk modkultur«, kan utvivlsomt diskuteres. At der ikke kan sættes lighedstegn mellem kultur og offentlighed, er allerede fremgået, bl.a. derved, at en sådan identifikation ville overse det grundlæggende basisniveau og hverdagskulturen.

At der findes en sådan fundamental arbejderkultur hos jævne, almindelige arbejdere, som skiller sig ud fra den borgerlige kultur, kunne allerede Friedrich Engels så tidligt som i 1845 konstatere. I sin undersøgelse »Die Lage der arbeitenden Klasse in England« (1845) giver Engels en rent fænomenologisk bestemmelse af en anden og fra den herskende forskellig kultur i den engelske arbejderklasse: »Arbejderne taler andre dialekter, har andre ideer og forestillinger, andre sæder og sædelige principper, anden religion og politik end bourgeoisie. Det er to helt forskellige folk, så forskellige som kun forskellen i race kan gøre dem(...)«⁷²

68. I en kritik af Negt/Kluges udgangspositioner har Martin Scharfe under henvisning til arbejderkulturens historiske progres bl.a. påpeget eksistensen af betydelige proletariske kreativitetsansatser og udfoldelsesformer netop i eksistensområder, som langthent faldt udenfor valoriseringsinteressen. M. Scharfe, i: H. Bausinger m.fl. (som note 37, s. 127-203), s. 192.

69. Negt/Kluge (som note 39), s. 108ff.

70. Samme sted, s. 111ff.

71. Samme sted, s. 59f (min oversættelse, SAA).

72. Engels: *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, MEW bd. 2, s. 351 (min oversættelse, SAA).

Denne opfattelse, at arbejderne er et helt andet folk end borgerskabet, findes igen hos Lenin, der i et af sine skrifter fra 1913 taler om to nationale kulturer i hver enkelt national kultur: »I *erhverv* national kultur findes der - omend nok så uudviklede - *elementer* af en demokratisk og socialistisk kultur, for i *enhver* nation findes der en arbejdende og udbyttet masse, hvis livsbetingelser uundgåeligt frembringer en demokratisk og socialistisk ideologi. Men i *enhver* nation findes der også en borgerlig (og i de fleste tilfælde oven i købet ærkereaktionær og klerikal) kultur, og det ikke kun i form af »elementer«, men som *herskende* kultur. Derfor er den »nationale« kultur slet og ret godsbesiddernes, præsternes og bourgeoisiets.«⁷³

Samme iagttagelse af en under den herskende liggende, domineret kultur, gør - helt uafhængig af Lenin - den tyske folkelivsforsker Will-Erich Peuckert, som ved sine undersøgelser af bondekulturen i Schlesien når frem til, at der »ved siden af den landlege kultur i Schlesien måtte eksistere endnu en anden.«⁷⁴ Denne betegner Peuckert først som »storbykulturen«, men ændrer, idet han lokaliserer den til ganske bestemte bydele, de typiske arbejderkvarterer, senere betegnelsen til »den proletariske kultur«. Dette nye forskningsområde kan ifølge Peuckert næppe beskrives med de kategorier, som folkelivsforskerne har brugt til at beskrive bondekulturen.⁷⁵

Trods visse lighedspunkter mellem Peuckerts og Lenins iagttagelser er der dog samtidig afgørende forskelle i deres bestemmelser af denne »anden kultur«. Man kan som Wolfgang Emmerich fremhæve den entydigt materialistiske bestemmelse hos Lenin: »den anden kultur« udspringer ifølge Lenin af »den arbejdende og udbyttede masses« »livsbetingelser« og ikke af en eller anden idéhimmel.⁷⁶ Eksistensen af de to kulturer afledes umiddelbart af klasseforholdene. I sit forsøg på at præcisere Lenins teori fremhæver Emmerich dernæst, at »den anden kultur« har et bestemt socialt og politisk indhold: en demokratisk og socialistisk forandring er dens mere eller mindre realiserede *perspektiv*.⁷⁷ Heri ligger endvidere ifølge Emmerich, at »den anden kultur« ikke er eksklusivt bundet til proletariatet som klasse, men tillige kan bæres af selv folk fra borgerskabet, som slutter sig til arbejderbevægelsen. I Lenins bestemmelser fremhæver Emmerich endelig for det tredje, at »den anden kultur«s forhold til borgerskabets herskende kultur er klart og enstydigt bestemt. Eftersom kultur hænger snævert sammen med livsbetingelserne og aldrig udgør nogen autonom dannelse, vil det ifølge Emmerich være en ren illusion at tro, at de foreliggende ansatser til en demokratisk og socialistisk kultur under de kapitalistiske produktionsforhold kan udvikle sig til en herskende kultur.

73. Lenin: Kritische Bemerkungen zur nationalen Frage, i: *Werke* bd. 20, s. 8f, her citeret efter Wolfgang Emmerich (udg.): *Proletarische Lebensläufe* bd. 1, s. 33 (min oversættelse, SAA).

74. Will-Erich Peuckert: *Volkskunde des Proletariats* bd. 1. Frankfurt a. M. 1931, s. IX (min oversættelse, SAA).

75. Samme sted, s. VIII.

76. Emmerich (som note 73), s. 34.

77. Samme sted.

Da borgerskabets kultur er den *dominerende* kultur, må den kultur der bæres af arbejderbevægelsen nødvendigvis blive en *modkultur* (»modvægt til den borgerlige kultur«), som tager sigte på at overvinde den borgerlig-kapitalistiske samfundsorden.⁷⁸

Såvel Lenins teori som Emmerichs præciseringsforsøg er imidlertid som udgangspunkt for en teori om »arbejderkultur« problematiske på flere måder. Emmerichs videreførelse af Lenins teori betegner for mig at se langt hen en ideologisering af en i forvejen videnskabelig upræcis teori. Hos Emmerich lægges vægten i definitionen entydigt på »den anden kultur«s *perspektiv*, dvs. han forstår som Lenin arbejderkulturen (»den anden kultur«) ud fra et socialistisk kulturbegreb. Begrebet »den anden kultur« kommer således til at stå i vejen for en mere differentieret historisk begribelse af arbejder- og folkekulturen. Når Emmerich betoner »den anden kultur«s karakter af *modkultur* og afviser begrebet *subkultur*, begrænses perspektivet stort set til den del af arbejderkulturen, som har revolutionær eller prærevolutionær karakter eller tilknytning til klassekampen og arbejderbevægelsen. Herved skæres store dele af arbejderkulturen - områder, som ikke umiddelbart rummer et socialistisk perspektiv - uden videre bort. Man negligerer herved først og fremmest centrale dele af hverdagskulturen, men f.eks. også arbejderkulturens forhold til bonde- og håndværkerkulturen, betydningen af førindustrielle livs- og tankeformer, påvirkningen fra den borgerlige kulturarv samt til en vis grad også bundetheden til den borgerlige totalkultur.⁷⁹) Med Emmerichs løsgørelse af »den anden kultur« fra dens eksklusive binding til arbejder- og folkekulturen, inddrages endvidere elementer, som kun kan bidrage til en sløring af begrebernes klarhed og historiske sensitivitet.

Lenins begreb om en »anden kultur«, der er opstået i en ganske bestemt historisk og politisk kontekst, er i sig selv uhistorisk og derfor lidet egnet som grundlag for en videnskabelig udforskning af arbejderkulturens specifikke historiske former. »De arbejdende klasser og lags kultur« (hvoraf arbejderkulturen kun udgør en historisk defineret del) er - som Dieter Kramer⁸⁰ gør opmærksom på - ikke identisk med »elementerne af en demokratisk og socialistisk kultur«, thi der findes f.eks. også en arbejderkultur med reaktionært indhold. Derimod må man i alt væsentligt tilslutte sig Wolfgang Jacobeit og Ute Mohrmanns konstatering af, at »de historiske erfaringer viser, at proletariatet i det kapitalistiske samfund kun kan udvikle elementer af en socialistisk kultur og kunst indenfor den organiserede revolutionære arbejderbevægelse.«⁸¹ I den østmarxistiske arbejderkulturforskning lægges der i samklang

78. Samme sted.

79. Jfr. Gerhard A. Ritter: *Workers Culture in Imperial Germany*, i: *Journal of Contemporary History*, Vol. 13 nr. 2, Beverly Hills/London 1978 s. 168f (findes også i Ritter (som note 1)).

80. Dieter Kramer: *Kultur der Arbeiterklasse und kulturelle Aktivitäten in der Geschichte der Arbeiterbewegung*, i: W.F. Haug(udg.): *Massen/Kultur/Politik*. Argument-Sonderband 23, Berlin 1978, s. 165.

81. Jacobeit/Mohrmann (som note 46), s. 12 (min oversættelse, SAA).

hermed også i bestemmelsen af arbejderkulturen størst vægt på det forandrende og overskridende moment i forhold til det kapitalistiske samfund.

I deres bestemmelser af »den proletariske levemåde« tager Jacobeit/Mohrmann således udgangspunkt i arbejdernes livsbetingelser under de kapitalistiske produktionsforhold: »Proletarisk levemåde grunder sig ganske vist i stor udstrækning på livssituationen (»Lage«) og de faktorer der bestemmer denne, alligevel ligger netop dens væsen - under kapitalismen - i forandringen og overvindelsen af de påtvungne arbejds- og livsbetingelser henholdsvis i kampen for livsfornødenheder, som bliver proletariatet forholdt af den herskende klasse. Hvad arbejdereren således på denne måde stiller op med »situationen« (»Lage«), bestemmer hans livsmådes former.«⁸² I bestemmelsen indgår to momenter: levemåden er dels betinget af de påtvungne livsforhold (et passivt element), men er dels også bestemt af kampen for at overvinde disse forhold (et aktivt element).

De to momenter kan opvejes overfor hinanden og tildeles større eller mindre vægt i vurderingen af arbejderklassens historiske skæbne og fremtid. Denne diskussion kan næppe afsluttes her. Der skal derfor her kun peges på et enkelt aspekt i denne problemstilling. Når Dieter Kramer i et seminarpapir⁸³ hævder, at det kun er de »kulturelle ydelser«, som opstår »af den skabende (intellektuelle, æstetiske, kunstneriske, etisk-moralske, livspraktiske) forarbejdning af disse determinerende livsbetingelser«, som legitimt kan betegnes som arbejderkultur, er det for mig at se en overbetoning af det aktive element (»overvindelsen«). Kramers definition af genstandsområdet synes således bestemt af et ganske vist bredt, men kvalitativt kulturbegreb, der nok anerkender visse former for livsvirksomhed som kultur (»skabende forarbejdning«), men derimod udgrænser andre som ikke-kulturelle (det passive, lidende aspekt). Den kulturvidenskabelige analyse bør imidlertid ikke indskrænke sig til den del af den menneskelige livsvirksomhed, som har med emancipation, kreativitet og tilfredsstillelse af egne ønsker at gøre, men må også beskæftige sig med tvangsforhold, restriktioner, undertrykkelse og daglig lidelse.⁸⁴ Specielt en kulturhistorisk beskrivelse som omhandler underklassens kulturhistorie bør ikke overse kulturprocessens modsætningsfulde karakter og kun betragte kulturprocessen under progressionens synsvinkel (som fremadskridende civilisationsproces og »kulturfremskridt«), sådan som der er tendens til i såvel den borgerlige som den marxistisk-leninistiske kulturopfattelse. I så fald overser den nydelsens klassekarakter og miskender udviklingshistoriens »bagside« og omkostninger, kulturprocessens »ødelæggelsesarbejde«⁸⁵. Hos

82. Samme sted, s. 13.

83. Dieter Kramer: *Thesen zur Theorie der Arbeiterkultur* (stencileret papir, fremlagt på Arbejderkulturkonferencen i Wien april 1980, som blev afholdt af Die Deutsche Gesellschaft für Volkskunde (s. 1).

84. Jfr. H. Bausinger i *Ästhetik und Kommunikation* 42 (som note 61), s. 103.

85. Se hertil Dieter Hoffmann-Axthelm: *Diskussionsansätze zum marxistischen Gebrauch von Kulturgeschichte*, i: *Ästhetik und Kommunikation* hft. 21/1975, s. 59-65.

Dieter Hoffmann-Axthelm, der (provokatorisk) betegner kulturhistorien som »videnskaben om de daglige historiske lidelser»⁸⁶, opfattes kulturhistorien som historien om »en af sult, sygdomme, krig, næsten ikke afbrudt arbejde og almen stor dødelighed bestemt dagligdag.«⁸⁷ Derfor bør arbejderklassens kulturhistorie også omfatte det påtvungne liv i »slave«arbejde, elendige boligforhold og den dermed sammenhængende trøstesløshed, som længe udgjorde store arbejdergruppers livsvirkelighed. At Kramers kulturbegreb ikke omfatter denne side af det levede liv, synes eksempelvis at fremgå af hans konstatering af, at der med hensyn til ernæring, bolig og klædedragt »kun hos privilegerede arbejdergrupper eller i tider med længere relativ stabilitet(...)kan udvikles elementer af en kultur, som omfatter mere end kun den mest primitive tilfredsstillelse af nærings-, beklædnings- og boligbehovene.«⁸⁸ »Kultur« synes altså at fordrø mere end blot det nøgne og trælsomme liv.

Delkultur, subkultur, modkultur

Som udgangspunkt for en materialistisk kulturteori, som en historisk anlagt, står analysen af den pågældende økonomiske samfundsformation (feudalisme, kapitalisme, socialisme). Et grundlag for den videre analyse af samfundsformationens specifikke træk fås endvidere kun gennem historisk konkrete undersøgelser af produktionsmåden og klasseforholdene. Gennem et samfunds eller en nations historiske udviklingsproces opstår efterhånden en samlet, almen kulturtilstand, som er karakteristisk for det pågældende samfund. I denne samlede samfundsmæssige kulturproces kan man betone processens enhedsmæssige karakter, eller man kan lægge vægten på dens modsætningsfulde karakter. Begge disse aspekter må imidlertid tages i betragtning. Betoner man processens enhedskarakter og ser arbejderklassen som led i den samlede samfundsudvikling, vil det også stå klart, at man ikke kan løsrive bestemte dele (:arbejderklassen) fra helheden, uden at se dem i sammenhæng med denne: Arbejderkulturen er udviklet i nær tilknytning til samfundets samlede kulturproces. Pointerer man derimod kulturprocessens klassekarakter, bliver det muligt at udskille forskellige »klassekulturer« indenfor en og samme nationalkultur. Ved siden af en række fælles træk i levemåden har hver klasse altså også sin egen levemåde. Men i modsætning til f.eks. det føreindustrielle bondesamfund, der udgjorde et relativt lukket samfundssystem med forholdsvis autarke enheder (»bondekulturen«), kan arbejderkulturen ikke på samme måde isoleres som selvstændig kultur. Arbejderklassen indgår fra starten i en større arbejdsdelt sammenhæng (det kapitalistiske samfundssystem), som nødvendigvis må medinddrages i analysen af arbejderkulturen.⁸⁹

86. Samme sted, s. 62.

87. Samme sted, s. 61.

88. Dieter Kramer (som note 80), s. 167 (min oversættelse, SAA),

89. Dieter Kramer (som note 80), s. 161ff, og samme (som note 48), s. 26ff.

Et sådant teoretisk og metodisk grundlag mangler som helhed i de teorier om arbejderkulturen som »subkultur«, som i de senere år er blevet udviklet hos amerikanske og vesteuropæiske forskere, der i deres kulturopfattelse orienterer sig ud fra et kulturbegreb, som især er blevet udmøntet i den angelsaksiske kultur- og socialantropologi. Her opfattes kultur som et system af værdier, normer og objektiviseringer, således at man kan tale om en gruppes subkultur, i samme øjeblik der hos den givne gruppe foreligger gruppespecifikke signifikante afvigelser fra et herskende normsystem.⁹⁰ Denne teoridannelse og forskningsmæssige tilgangsmåde er således fra marxistisk side - og delvis med rette - blevet stærkt kritiseret⁹¹. Det forekommer bl.a. rimeligt at kritisere den positivistisk-psykologiserende bestemmelse af kulturbegrebet, der gør det umiddelbart fremtrædende værdi- og normsystem til udslagsgivende for indordningen. Idet teorierne i stor udstrækning lader det samfundsøkonomiske grundlag og samfundshelheden ude af betragtning, bliver bestemmelsen utilstrækkelig og klasseuspecifik.⁹² På den anden side forekommer det dog, som om subkultur-teorierne netop med deres mere fænomenologisk-empiriske bestemmelser i højere grad har været sensitive og operative i beskrivelsen af reale subkulturelle tendenser end et abstrakt »idealtypisk« kulturbegreb.⁹³ Et reflekteret og modificeret subkulturbegreb, som tager udgangspunkt i samfundshelheden og klasserelationerne, burde således være anvendelige også i den materialistiske kulturanalyse.

I en artikel om arbejderkultur i Østrig⁹⁴ opererer Dieter Langewiesche på nogenlunde rimelig og overbevisende måde med begreberne helhedskultur, gruppekultur, subkultur, modkultur. Som udgangspunkt for Langewiesche står opfattelsen af, at man i et givet samfund på ét og samme tidspunkt kan finde flere forskelligartede kulturformer, som genspejler forskelligartede livsformer i samfundets grupper. Kultur forstår Langewiesche som »samfundsgrupperes overleveringsdygtige materielle og åndelige eksistensformer, adfærdsmåder og normer«⁹⁵ og fremhæver, at »overklassekulturen« ikke må ophæves til almengyldig målestok for andre grupper og lags »kulturtrin«. Vurderingsproblematikken kan dog ikke udelades, i det der i ethvert samfund vil være *dominerende*, men ikke af alle samfundsgrupper i samme grad aner-

90. Jfr. Kramer (som note 80), s. 162.

91. Jfr. Kramer (som note 80), s. 162, W. Emmerich (som note 73), s. 34f, samt Horst Groschopp: Zur Kritik der subkultur-Theorien in der BDR, i: *Weimarer Beiträge*, 23. årg., 1977, hft. 12, s. 20-52, og samme: Kultur der Arbeiterklasse als »Subkultur«?, i: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte*, årg. 1980, s. 195-213, hvor alle subkulturteorier simpelthen forkastes.

92. Se henvisningerne i note 91.

93. Jfr. Hermann Rotermund: *Alltagskultur*, i: W.F. Haug (udg.) (som note 18, s. 122-36), s. 125f.

94. Dieter Langewiesche (som note 32) s. 40-57. Langewiesches definitioner anvendes her med de forbehold, der er taget i ovenstående kritik af subkulturkonceptionen. Bl.a. finder jeg Langewiesches begreber for utilstrækkeligt reflekteret i forhold til proletarisk hverdagskultur. Specielt kan det nok betvivles, at gruppekulturen har været integreret i den grad, den fremtræder i Langewiesches definition.

95. Samme sted, s. 40 (min oversættelse, SAA).

kendte kulturelle normer. Disse dominerende (borgerlige) normer præger *helhedskulturen*, som Langewiesche definerer som et »system af gensidigt anerkendte og i hinanden forsænkede kulturer«. ⁹⁶ Helhedskulturen består således af et fletværk af *del- eller gruppekulturer* med begrænset autonomi, der imidlertid i de pågældende delområder accepteres af helhedskulturen. *Subkultur* definerer Langewiesche derimod som kulturelle systemer, som ganske vist også besidder en relativ autonomi, men ikke er accepteret af helhedskulturen, og som idet mindste partielt ikke er integreret i denne. Endelig udgrænses som *modkultur* specifikke, politiserede former for subkulturer, der dels vender sig imod den herskende kulturs loyalitetskrav og dels sigter mod en forandring af de politiske og sociale forhold. ⁹⁷

Herefter fortsætter Langewiesche med tre bestemmelser af »arbejderkultur«: 1. som gruppekultur, 2. som subkultur og 3. som modkultur: »Arbejderkultur er efter dette definitionsforslag altid en særlig form for gruppekultur. Den bliver til subkultur, når arbejderens respektive bestemte arbejdergruppers sociale livsbetingelser afviger så stærkt fra andre socialgruppers eksistensformer, at de adfærdsstyrende samfundsbilleder indenfor arbejderstanden kommer i modsætning til de helhedskulturelle normer. Bliver denne subkultur gennem tilblivelsen af en selvstændig socialistisk arbejderbevægelse politiseret imod det bestående samfund, så ændrer arbejder-subkulturen sig til en proletarisk modkultur.« ⁹⁸

I Langewiesches artikel skitseres så videre, ud fra østrigske forhold, denne omformningsproces indenfor arbejderkulturen - fra gruppekultur, til subkultur, til modkultur. Det pointeres, at omdannelsesprocessen på intet tidspunkt omfattede alle arbejderne, og at den - for de der tog del i den - ikke altid omfattede hele deres levemåde. Alle tre former for arbejderkultur vedblev snarere også at bestå ved siden af hinanden - i samfundet og i den enkelte arbejders liv. Arbejderkultur som gruppekultur - eller kompleks af gruppekulturer - lokaliserer Langewiesche først og fremmest til den førindustrielle tid og til overleverede kulturformer i forskellige håndværkergrupper. Grænserne mellem sub- og modkultur kan være flydende, men Langewiesche sætter for Østrig og Tysklands vedkommende i vid udstrækning lighedstegn mellem modkultur og »socialistisk arbejderbevægelseskultur«. ⁹⁹ Hos Günther Roth opfattes den socialdemokratiske arbejderbevægelseskultur i Tyskland derimod som subkultur: Efter socialistlovens fald i 1890 »begyndte arbejderbevægelsen at tilbyde arbejdermasserne en alternativ livsform, som især adskilte sig fra den som fandtes i de lag, som udtrykkelig understøttede det bestående politiske og samfundsmæssige system. Dette muliggjordes gennem et vidtforegnet fletværk af politiske, faglige og kulturelle organisationer, det vil sige gennem en »subkultur« i sociologisk betydning, et begreb, der såvel skal betegne social-

96. Samme sted (min oversættelse, SAA).

97. Samme sted. Jvf. i øvrigt hertil definitionerne hos Flemming Hemmersam (som note 5 og 9).

98. Samme sted, s. 40f. (min oversættelse, SAA).

99. Samme sted, s. 42.

demokratiets adskillelse fra det herskende system som også dets indre forbindelse med det.«¹⁰⁰

Som det fremgår af Roths beskrivelse af den »socialdemokratiske subkultur«, kan dette begreb i virkeligheden sidestilles med Negt/Kluges begreb om en særlig »proletarisk lejr« (jfr. afsnittet: Arbejderkultur og socialistisk kultur). At der her er tale om historisk definerede dele af arbejderkulturen, hvor det især er tidsrummet fra ca. 1890 til ca. 1940, der står i centrum, fremgår også indirekte af Rolf Schwendters bestemmelse. Schwendter definerer arbejderbevægelsen som en subkultur, så længe den ikke var »integreret i helhedssamfundets normer« og endnu udgjorde en subkulturel ghetto. Schwendter skelner dog ikke mellem sub- og modkultur, idet arbejderbevægelsen karakteriseres med alle modkulturens kendetegn: »signifikant afvigende normer«, »behovenes selvorganisation«, »modoffentlighed«, »modmiljø«, »modøkonomi«, »modinstitutioner«.¹⁰¹ Ifølge den amerikanske sociolog J. Milton Yinger, der oprindeligt lancerede begrebet modkultur (»Contraculture«) opviser arbejderbevægelsen tendenser til såvel subkultur som modkultur. Yinger sondrer, idet han er klar over, at det drejer sig om flydende overgange, mellem »normer og værdier, som udvikler sig som følge af normal social differentiering på samfundsmæssige delområder, og værdier, som opstår i en konfliktsituation i bevidst modsætning til den herskende kultur.«¹⁰² Ifølge denne definition, som ikke afgrænser ud fra politisk-ideologiske o.lgn. kriterier¹⁰³, bliver såvel brede dele af den socialdemokratiske arbejderbevægelseskultur som den revolutionære arbejderbevægelseskultur (kulturformer tilknyttet den syndikalistiske bevægelse, kommunistpartiet m.m.) defineret som værende af modkulturel karakter. En sondring mellem den reformistiske og den revolutionære arbejderbevægelse forekommer dog uomtvistelig, dersom man skal nå til en differentieret forståelse af spektret i arbejderkulturen. Netop indenfor den kommunistiske bevægelse findes de mest udprægede eksempler på tilløb til en egentlig proletarisk modoffentlighed. Den kommunistiske lejr opbyggedes i det mindste delvis udenfor det etablerede helhedskulturelle system og blev i langt højere grad end den socialdemokratiske af andre kulturgrupper opfattet som trussel mod det bestående samfund.

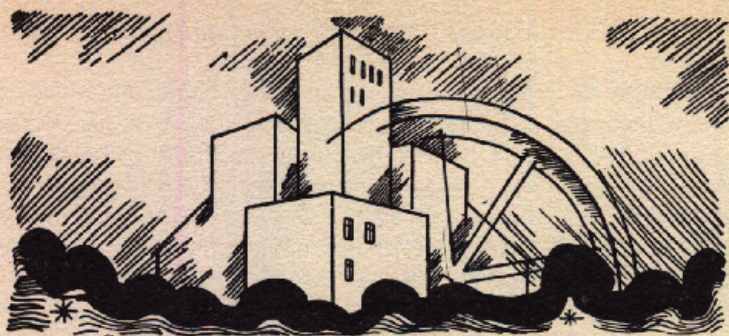
Indenfor det danske socialdemokrati udviklede der sig som andre steder siden slutningen af 1800-tallet et omfattende organisationsnet af foreninger, der tendentielt også omfattede kvinder, børn og unge. Langt fra alle disse arbej-

100. Günther Roth: Die kulturellen Bestrebungen der Sozialdemokratie im kaiserlichen Deutschland, i: H. U. Wehler (som note 60, s. 342-65), s. 342. Se for en kritik af det sociologiske subkulturbegreb Ritter (som note 79), s. 169.

101. Rolf Schwendter: *Theorie der Subkultur* (1973) Nyudg. Frankfurt 1978, s. 164f.

102. J. Milton Yinger: *Contraculture and Subculture*, i: *American Sociological Review* 25, 1960, s. 625-35, her citeret efter Günther Roth (som note 100), s. 531 (min oversættelse, SAA).

103. Hos Flemming Hemmersam (se f.eks. note 5, s. 87) tales der om en »reformistisk modkultur«, som Hemmersam i modstilling til »ansatser til proletarisk kultur« problematisk lader omfatte såvel socialdemokratiet som DKP (»verbalt-revolutionært«).

dertoreninger i arbejderbevægelsens »underskov«¹⁰⁴ var, skønt de ofte opstod i socialdemokratiets fortærræn, grundlagt »fra oven« af partiet. Tværtimod blev mange af disse organisationer opbygget »nedefra«, ligesom de vel heller ikke udelukkende bestod af parti- og fagforeningsmedlemmer.¹⁰⁵ Denne arbejderbevægelseskultur, som i løbet af det 20. århundredes første tredjedel udviklede sig til noget nær et fuldstændigt modstykke til »det borgerlige samfund«, oplevede imidlertid sin absolutte kulmination i begyndelsen af 30'erne. Samtidig kom 30'erne også til at betegne et brud med denne udvikling, idet den socialdemokratiske subkultur dels gradvis tabte sine socialistiske målsætninger, dels efterhånden åbnede sig mere og mere ind i samfundet. En delvis modkulturel bevægelse omformedes hermed langsomt til en integreret delkultur. I sin beskrivelse af denne udviklingsproces i Østrig fremfører Dieter Langewiesche den hypotese, at denne drejning netop sker på et tidspunkt, hvor arbejderbevægelseskulturen *har* opfyldt sin vigtigste samfundsmæssige funktion: at forsvare en udstødt kultur og sikre den institutionalisering indenfor bestemte samfundssegmenter.¹⁰⁶ I det arbejderbevægelseskulturen således selv var blevet til en del af den herskende helhedskultur, havde den i sidste instans medvirket til arbejderklassens integration i stat og samfund.¹⁰⁷

Forholdet mellem arbejderkulturen og den herskende kultur

I det overstående er arbejderkulturen blevet opfattet som en mere eller mindre selvstændig delkultur. Som følge af kulturprocessens enhed trods sam-

104. Jfr. Stig Günther Rasmussen: Arbejderklassen i lokalsamfundet. Et studie af arbejderbevægelsens »underskov« i Ålborg mellem 1890 og 1930, tilsat nogle principielle overvejelser, i: *Årbog for arbejderbevægelsens historie 1980*, s. 7-50.

105. Se til denne problemstilling også Dieter Dowe: Die Arbeitersängerbewegung in Deutschland vor dem Ersten Weltkrieg - eine Kulturbewegung im Vorfeld der Sozialdemokratie, i: Ritter (som note 1, s. 122-144).

106. Dieter Langewiesche (som note 94), s. 52f.

107. Samme sted, s. 53. Se til opfattelsen af den nutidige arbejderkultur som delkultur også Albrecht Lehmann: *Das Leben in einem Arbeiterdorf*. Stuttgart 1976.

fundets klassesdeling står natoinalkulturens forskellige delkulturer som nævnt i et gensidigt betingelsesforhold til hinanden. I analysen af arbejderkulturen må denne derfor ses i sammenhæng med den samlede kapitalistiske kulturudvikling og i forhold til den herskende borgerlige kultur. I betragtningen af den gensidige relation mellem arbejderkulturen og den herskende kultur kan igen udskilles to sider: den række af faktorer i det kapitalistiske herredømmesystem, som udefra indvirker determinerende på arbejderklassens kulturelle udvikling (undertrykkelses- og integrationssiden), og den andel i samfundets samlede kultur, som arbejderklassen efterhånden tilkæmper sig (participations- og erobringssiden). Begge disse aspekter, som naturligvis ikke kan holdes strengt ude fra hinanden, er med til at bestemme de former, som arbejderkulturen antager i sin historiske udviklingsproces.

De almene rammebetingelser for arbejderklassens kultur er grundlæggende bestemt af såvel det kapitalistiske samfundssystem som helhed (borger-skabets hegemoni) som klassens særlige position i samfundstotaliteten (arbejdernes lønarbejderstatus og det dermed sammenhængende udbytningsforhold). Allerede i klassens materielle og åndelige situation (forstået som en klassespecifik udgangsposition) ligger på forhånd ganske bestemte determinerende faktorer, som angiver de grundlæggende betingelser for klassens livs-udfoldelse. Her tænkes i første række på den »stumme økonomiske tvang«, som udspringer af arbejdskraftens varekarakter og lønafhængigheden. Arbejdernes indkomst er således udslaggivende for, hvad de enkelte familier kan anvende til husleje, bolig, mad, tøj, fornøjelser osv. Lønnen er altså ikke blot determinerende for de rent økonomiske livsforhold, men for hele livsmåden som sådan. I slutningen af forrige århundrede, da mange arbejdere levede på et eksistensminimum, prægede dette hele deres tilværelse og livsførelse. Med den gradvise forbedring af arbejdernes levestandard og med inddragelsen af stadig flere områder af det daglige forbrug i det kapitalistiske varemarked skabtes i løbet af det 20. århundrede forudsætninger for en vis udjævning af forskellene i befolkningsgruppernes levevis. Hermed tilvejebragtes også ganske væsentlige forudsætninger for en »vellykket« integration af arbejderne i det kapitalistiske samfundssystem.

Medvirkende til denne integrationsproces var imidlertid også hele rækken af borgerlige socialisationsagenturer og »ideologiske apparater«: skole, kirke, militær, presse, reklame osv. Gennem deltagelse i borgerligt foreningsliv og i kontakten med det borgerlige samfunds øvrige alment kulturelle institutioner (museer, teatre, biografteater, biblioteker m.m.) påvirkedes arbejderne i borgerlig retning. Arbejderne var ikke blot længe udsat for forskellige former for diskrimination og repression fra myndighedernes og de herskende klassers side, men gennem den borgerlige offentlighed var de tillige underlagt en ideologisk tvang, som i høj grad hindrede dem i at varetage deres egne interesser.

Med massemediernes og bevidsthedsindustriens fremvækst er der i løbet af det 20. århundrede opstået en kommerciel *massekultur*, som i dag har en mindst lige så ødelæggende effekt på arbejderkulturen som den borgerlige kultur.

Den kapitalistiske bevidstheds- og underholdningsindustri medvirker med sin universaliserende effekt stærkt til at frarøve arbejderne deres sociale identitet og klassebevidsthed. Det er således Richard Hoggart centrale tese, at der i England for en generation siden fandtes en folkelig bykultur, en folkets kultur, hvis levn nu er færd med at blive ødelagt af den fremvoksende massekultur.¹⁰⁸ Idet medierne udfylder en stadig stigende andel af arbejderens fritid, medvirker de kraftigt til at opløse den traditionelle arbejder- og arbejderbevægelseskultur. Selv om vi stadig ikke ved nok om mediernes og kulturindustriens bevidsthedsdannende effekt, kan denne kapitalistiske industrikulturs betydning næppe overvurderes. En væsentlig baggrund for, at kulturindustrien og massemedierne har fået den folkelige gennemsalgskraft, som de har, er utvivlsomt forøgelsen af arbejderklassens fritid og købekraft.

Det 20. århundredes samfundsudvikling har således også indebåret en relativ forbedring af de vilkår, hvorunder arbejderne lever. Dette århundredes kulturfremskridt hviler iøvrigt i vid udstrækning på arbejderklassens produktive arbejde, der selv som tvangsarbejde, udgør en central akt i den kulturskabende proces.¹⁰⁹ Men også gennem opbygningen af den organiserede arbejderbevægelse har arbejderklassen ydet et vigtigt bidrag til samfundets almene kultur. Gennem arbejderbevægelsen har arbejderne først og fremmest tilkæmpet sig rettigheder og goder samt mere menneskeværdige kår. Idet arbejderbevægelsen tilkæmpede sig voksende indflydelse på staten og det offentlige liv, kan man fra arbejderbevægelsens side - og ikke helt med urette - fremhæve, at »staten har forbedret vilkårene, ikke mindst under indflydelse af arbejderbevægelsen.«¹¹⁰ Lønnen er blevet hævet, arbejdstiden forkortet, arbejderne har tilkæmpet sig ferie med løn, opnået bedre uddannelsesmuligheder, fra 1956 indførtes folkepensionen osv. Med socialreformen fra 1933 blev der sat grænsepæle for, »hvor langt den svage, den afmægtige og magtesløse kunne udnyttes.«¹¹¹ Megen produktion er endvidere blevet overtaget af det offentlige og af kommunerne og staten. Det er derfor på sin vis rimeligt nok, når Ib Koch Olsen hævder, at »Selv om det privatkapitalistiske samfund består, har samfundet ændret sig i retning af de tanker der har været næret af arbejderens kulturønsker.«¹¹²

Den socialdemokratiske arbejderbevægelse har ikke blot udformet egne organisationer og institutioner, men har også på afgørende vis været med til at forme hele det moderne kapitalistiske samfund og dermed også alle dets dårligheder. Ved at påtage sig »det politiske ansvar« og ved at gå ind i »klasse-samarbejdet« har den socialdemokratiske arbejderbevægelse ganske vist opnået en ikke ubetydelig indflydelse, men har samtidig måttet gå kompromis

108. Richard Hoggart (som note 42), s. 24.

109. Jfr. Wolfgang Emmerich (som note 73), s. 31.

110. Ib Koch Olsen: Solidaritet og kultur, i: Poul Strømstad (red.): *Mennesket & Maskinen*, Nationalmuseet 1980, s. 182.

111. Samme sted, s. 183.

112. Samme sted.

med dens oprindelige idealer om et socialistisk samfund, hvor arbejderklassen kom til magten.

Mange har i denne udvikling villet se en »borgerliggørelse« af arbejderne og en opløsning af arbejderkulturen. Med »velfærdssamfundet« blev det almindeligt at opfatte arbejderklassen som total integreret og arbejderne som håbløst borgerliggjorte. Man havde svært ved at se nogen forskel mellem arbejderens levemåde og livsmåden i andre befolkningsgrupper. Klasseforskellene var efter manges opfattelse efterhånden forsvundet eller i værste fald godt på vej til at blive elimineret via en demokratisk uddannelsespolitik, der gav alle lige udgangsbetaelinger.

Overfor sådanne opfattelser af, at arbejderklassen ikke mere skulle være arbejderklasse, men »nærmest en slags middelstand, som i stigende grad deler vilkår med de bedst stillede«¹¹³, stod imidlertid de barske realiteter: Som Bent Hansen konkluderer i sin bog fra 1969 er nemlig »Desværre (...) den omvendte betragtning rigtigere: Jo større velstanden er blevet, jo større er også modsætningerne blevet om dens anvendelse.«¹¹⁴ Også i 1973 må Bent Hansen konstatere, at »Danmark er stadig et klassesamfund«, hvor »de fundamentale uligheder stadig (består)«. ¹¹⁵ Det drejer sig her ikke blot om skævheder i indkomstfordelingen og formuefordelingen eller klasseskel i forbrugsvanerne. Det handler nemlig også om »skel mellem livsformer, og mange af disse skel spærrer mere uoverstigeligt end nogen pigtrådsspærring hele befolkningsgrupper adgang til livsudfoldelse.«¹¹⁶ Virkeligheden var altså en anden end den borgerlige ideologi.

Skønt man i dag med en vis ret kan hævde, at arbejderkulturen i vid udstrækning er blevet absorberet i samfundets almene kultur, er der således stadig grundlæggende klasseskel og interesser, som bevirker, at der endnu findes klassespecifikke reaktionsmåder og tankeformer. I sammenhæng med forbedringerne i arbejderens løn og materielle situation er der ganske rigtigt sket en gradvis udviskning af visse ydre forskelle i befolkningsgruppernes levevis: man har fået samme forbrugsvaner, samme klædedragt og samme boligforhold osv.¹¹⁷ Men bag disse ydre ligheder, som ligger i, at arbejderne f.eks. også har eget hus eller går i pænt tøj, kan der meget vel ligge helt forskellige motiver og indhold¹¹⁸, oplevelses- og erfaringsformer, som adskiller sig radikalt fra de tilsvarende borgerlige. De pågældende kulturelementer og kulturgoder ind-

113. Bent Hansen: *Velstand uden velfærd* (1969), her citeret efter 2. foreøgede udgave, Kbh. 1973, s. 19.

114. Samme sted, s. 19f.

115. Samme sted, s. 200.

116. Samme sted, s. 215.

117. Jfr. f.eks. Raymond Williams (som note 40), s. 311.

118. Jfr. M. Scharfe, i: H. Bausinger m.fl. (som note 37), s. 189. Der kan i denne forbindelse også henvises til en dansk undersøgelse af arbejderklassens hverdagsliv i et nutidigt københavnsk forstads kvarter (Hedemarken) - Birte Bech Jørgensen og Leif Thomsen: *Hverdagslivet i en forstad: drømme, realiteter og sociale konflikter*, Kbh. 1978.

går nemlig hos arbejderne i helt andre (klassebestemte) relationer end hos f.eks. borgerskabet.

Dersom man ud fra det udviklede kapitalistiske samfunds tendens til standardisering og ensretning i en række af det ydre livs former mener at kunne slutte sig til arbejdernes borgerliggørelse, har man i al fald overset den klassekulturelle konteksts betydning. Når arbejderne indretter sig på samme måde som andre samfundsborgere og deltager i samme aktiviteter som den øvrige befolkning, gør de det altid på betingelser og vilkår, som er specifikke for arbejderklassen.

Skønt arbejderne og specielt de bedre stillede dele tidligt havde »honette ambitioner« og i deres livsførsel i mangt og meget efterlignede borgerskabets og småborgerskabets levevis, har disse småborgerlige bestræbelser ikke ophævet klasseskel, men højst fået det til at se ud, som om de ikke var der. Den tilsyneladende og rent ydre lighed står da også i grel modsætning til de faktiske vanskeligheder, som arbejderne - og arbejderbørn - qua arbejdere har haft ved at gøre sig gældende på lige fod med de herskende klasser i samfundet. Allerede i skolen slår samfundets klasse-mønster igennem og sorterer børnene. Sociologiske undersøgelser viser, at børn fra arbejderhjem er uforholdsmæssigt dårligt repræsenteret blandt dem, der fortsætter op gennem uddannelsessystemet. Idet miljøindflydelsen således slår igennem, kommer arbejderbørnene til at slæbe de sociale skel med sig videre i livet.¹¹⁹ Men dette er blot et enkelt eksempel på betydningen af de ulige udgangsbetingelser.

Selv om arbejderne idag har fået bil, køleskab og fjernsyn - altså luksusvarer, som tidligere var forbeholdt de bedrestillede i samfundet - kan man ud fra disse ændringer ikke slutte sig til arbejderkulturens forsvinden. Når arbejderne før i tiden erhvervede sig den slags luksusvarer, skete det netop kun på bekostning af store afsavn på andre områder, f.eks. ved at udvise sparehensyn til maden (hvor det ikke kunne iagttages af andre i modsætning til f.eks. det tøj, man gik klædt i). I lighed hermed kan man antage, at den småborgerlige livsstil hos arbejderne idag også kan være tilknyttet andre (og klassespecifikke) erfaringer end dem, der findes hos småborgerskabet. Idet eksempelvis en bil, et fjernsyn eller et køleskab hos arbejdere indgår i en anden klasse-kulturel kontekst, foreligger her muligheden for, at den pågældende vare i den klassespecifikke praksis får en anden form for brugsværdi end hos de der tidligere var de privilegerede ejere af sådanne luksusvarer.¹²⁰

Historisk vil man i arbejdernes tilværelse utvivlsomt kunne finde både socialistiske og borgerlige kulturtræk side om side. Den række af borgerlige kulturtræk (som f.eks. arbejdersangkor i kjole og hvidt, vægbilleder af Gud, konge og fædreland osv.), der på mange måder kommer til at præge arbejderkulturen på overfladen, behøver imidlertid ikke nødvendigvis blot at være udtryk for borgerliggørelse. Den kan, som Herman Bausinger understreger, også væ-

119. Jfr. Bent Hansen (som note 113), s. 157f.

120. Se endvidere hertil John Clarke: *Capital and Culture, the post-war working-class revisited*, i: Clarke m.fl. (som note 1), s. 242.

re kulturelle udtryk for, at arbejderne forstår at ranke ryggen og gerne vil have en vis materiel standard.¹²¹ En materialistisk undersøgelse af arbejderkulturen må derfor hverken indskrænke sig til de træk i arbejdernes livsmønster, som har socialistisk perspektiv, eller til dens eksklusivt klassespecifikke træk (den »selvstændige« arbejderkultur), men bør tillige omfatte sådanne træk i livsmåden, som klassen har overtaget fra andre klasser og lag.

Overfor den generelle kapitalistiske udvikling og dennes omstruktureringer af det samfundsmæssige liv tvinges arbejderkulturen selvsagt også ind i omformningsprocesser. Der er her to tendenser: livsmåden kan enten ændre sig i takt med de generelle samfundsmæssige forandringer, eller den kan absorbere forandringerne i sig. Denne sidste tendens gjorde sig ifølge Richard Hoggart¹²² i hvert fald gældende hos engelske arbejdere i midten af 1950'erne. Hos arbejderne iagttog Hoggart en kraft til ikke blot at *modstå* forandring, men tillige også *tilpasse, modificere og assimilere* nye livsmønstre og forbrugervaner til en traditionel livsstil. I den generelle tilbøjelighed til at påpege arbejdernes »borgerliggørelse« og integration, har der utvivlsomt været en tendens til at overse tilstedeværelsen af et sådant modstands- og protestpotentiale.

Niveauer, udviklingsfaser og differentieringer i arbejderkulturen

Udgangspunktet for en materialistisk forståelse af arbejderkulturen er som nævnt en historisk betragtningsmåde. Arbejderkultur er ikke noget statisk, noget én gang for alle givet, men derimod noget der er i stadig bevægelse og udvikling. Det kapitalistiske samfunds historiske udvikling indebærer i sig selv en omformning af klasserelationerne og af arbejdernes livsbetingelser og livsform. Bl.a. på grund af denne processuelle karakter lader arbejderkultur sig ikke forstå som nogen homogen størrelse. Den udgør tværtimod en kompleks, uensartet og modsætningsfuld helhed med mange former for indre differentieringer. Arbejderkulturens udviklingshistorie rummer derfor såvel kontinuiteter som brud; nogle elementer fortsætter umodificeret, andre opretholdes i nye former, mens endnu andre forsvinder og erstattes af nye kulturelle former.¹²³

En bestemmelse af arbejderkulturen som en kollektiv og solidarisk kultur, der står i modsætning til borgerskabets individualistiske kultur - som bl.a. hos Raymond Williams¹²⁴ og Michael Vester¹²⁵, og hos Bomholt¹²⁶ - udgør således

121. H. Bausinger: *Verbürgerlichung - Folgen eines Interpretaments*, i: G. Wiegmann (red.): *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1971, her refereret efter Inger Tolstrup: *Udvidelse af etnologiens arbejdsfelt - studiet af arbejderkultur*, i: *Nord-Nytt* 4, maj 1979, s. 97.

122. Richard Hoggart: *Speaking to Each Other*, Vol. 1 (1970), Harmondsworth 1973, s. 50f.

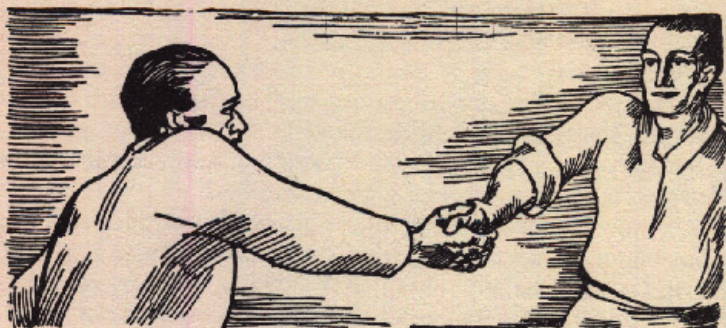
123. Jfr. John Clarke (som note 120), s. 247, 253.

124. Williams (som note 40), s. 313.

125. Vester (som note 44) s. 62.

126. Jul. Bomholt (som note 24), s. 51.

en utilladelig simplificering, der lader arbejderkulturens historiske kompleksitet gå tabt.¹²⁷

Set i historisk sammenhæng udvikler arbejderkulturen sig i forlængelse af den før-industrielle folkekultur, dels den agrare bonde- og almuekultur, dels den urbane håndværkerkultur. Kontinuiteten mellem arbejderkulturen og disse forudgående kulturformer er endnu kun ringe udforsket. Meget taler imidlertid for, at både elementer i bondekulturen og i håndværkerkulturen levede videre i arbejderkulturen. Indvandringen fra land til by betød bl.a., at arbejderklassen for en stor del kom til at bestå af arbejdere, der oprindeligt var indsocialiseret i en fundamental anderledes livssammenhæng. Af stor betydning for arbejdernes organisationsformer var endvidere overleveringer af håndværkerlaugenes organisationsmæssige tradition. Håndværkertraditionen vil desuden kunne spores i forskellige faggruppers særlige selvforståelse, sprog, skikke, værdier og selskabelige liv. Betydningen af denne sammenhæng mindskes ikke derved, at en overvejende del af den danske byarbejderklasse længe vedblev at arbejde i små værksteder med arbejde af håndværksmæssig karakter. Med hensyn til landarbejdernes kultur, så er denne - måske bl.a. som følge af den gennemgående mangel på klassespecifikke organisationsformer - endnu temmelig udforsket.¹²⁸ Det er således endnu et uløst problem, hvorvidt land- og byarbejderkulturen som arbejderkulturens to hovedformer kan fastholdes som former indenfor én og samme kultur eller må opfattes som to adskilte, selvstændige kulturformer. Ud fra et marxistisk klassebegreb hører

127. En uddybet kritik heraf findes i Svend Aage Andersen (som note 26), s. 56f. Se endvidere Richard Johnsons kritik af Williams i: *Three problematics: elements of a theory of working-class culture*, i: Clarke m.fl. (som note 1), s. 219.

128. Af upublicerede arbejder som omhandler landarbejdernes kultur kan nævnes tre konferensafdelinger: Bodil Grue-Sørensen/Bjarne Kildegaard Hansen: *Husmandsideologien i Danmark. Dens historiske baggrund og kulturelle fremvædelsesformer* (Brede 1978), Lone Brems Dalgård/Hasse Bildt Lindegren: *Historie og erindring. En undersøgelse af sammenhængen mellem sociale vilkår, socialisation og bevidsthedsdannelse i den danske arbejderklasse i perioden 1870 - 1914 på baggrund af arbejdererindringslitteraturen* (Århus 1979) og Svend Aage Andersen (som note 21).

såvel by- som landarbejdere til den samlede arbejderklasse. Ikke desto mindre afviger de to kulturformer i deres udformning i den grad fra hinanden, at de vanskeligt kan opfattes som »to alen ud af ét stykke«.

Arbejderne levede ikke blot under regionalt og lokalt meget varierede forhold, men udgør i sig selv en særdeles sammensat og lagdelt befolkningsgruppe. Arbejderkulturens heterogenitet hænger således ikke blot sammen med de historisk variable vilkår og forandringer i klassestrukturen, men skyldes i høj grad også interne differencer, bl.a. betinget af den geografiske ujævnhed (hovedstad, provinsby, landet) og den sociale fragmentering af klassen (håndværkere/industriarbejdere/HK'ere, faglærte/ufaglærte, fastansatte/sæson- og løsarbejdere osv.). En række andre omstændigheder kan yderligere virke modificerende ind på de konkrete livsbetingelser: familiens børnetal, om begge forældre har udearbejde, evt. biindtægter, sygdom, drikkeri, arbejdsløshed osv. Yderligere må også den geografiske, faglige og sociale mobilitet i klassen tages med i betragtning. Ved arbejdsløshed søges arbejde i en anden by, evt. i et andet fag, og det sker ikke helt så sjældent, at den enkelte arbejder i sit livsforløb skifter klasse - f.eks. fra svend til mester eller fra arbejder til småhandlende. Dette understreger endnu engang vigtigheden af at se arbejderkulturen i dens stadige interaktionsforhold til andre kulturformer, f.eks. den småborgerlige kultur.¹²⁹ Det er endvidere også nødvendigt at være opmærksom på kønsspecifikke elementer i arbejderkulturen. Den kønsbestemte arbejdsdeling opsplitter bl.a. gennem adskillelsen af arbejdssfæren (produktionen) og hjemmesfæren (reproduktionen) mænds og kvinders sociale verden. Denne strukturering af forholdet mellem produktion og reproduktion vil imidlertid opleves vidt forskelligt af den mandlige og den kvindelige arbejder.¹³⁰

Disse afgørende forskelle og indre modsætninger i arbejderkulturen umuliggør opfattelsen af arbejderkulturen som et kohærent værdisystem og homogent hele, som er fælles for hele arbejderklassen. Fælles for alle lønarbejdere, landarbejdere som byarbejdere, er først og fremmest det objektive strukturkendetegn, at de er henvist til at sælge deres arbejdskraft som vare. Som Dieter Kramer må man derfor hævde, at der findes »determinerende livsbetingelser«, som tendentielt er fælles for arbejderklassens forskellige dele og som helhed »trods graverende forskelle gør en sammenfattende betragtning mulig.«¹³¹ Af sådanne bærende fællesbetingelser nævner Kramer de fælles ydre rammebetingelser, som etableres gennem lønarbejdsforhold, ejendomsforhold og herredømmesystem (selv om disse determinanter ændrer skikkelse med udviklingen af kapitalismens forskellige faser).¹³²

En social- og kulturhistorisk periodisering af arbejderkulturens udviklingshistorie kan ikke uden videre følge periodiseringen indenfor arbejderbevægelse-

129. Jfr. Gareth Stedman Jones: *Kultur und Politik der Arbeiterklasse in London*, i: Puls/Thompson (som note 59), s. 317-368.

130. Jfr. John Clarke (som note 120), s. 249 og Richard Johnson (som note 127), s. 235.

131. Kramer (som note 83), s. 1.

132. Samme sted.

sens organisationshistoriske udvikling. Derfor kan de foreliggende ansatser¹³³, som overvejende orienterer sig ud fra organiserings udvikling, heller ikke uden videre accepteres. En historisk specificeret udarbejdelse af udviklingsfaserne i arbejderkulturen forudsætter således grundigere empiriske undersøgelser af først og fremmest arbejdernes hverdagskultur. Nogle udviklingslinjer er allerede skitseret i det overstående (jfr. afsnittet: Delkultur, subkultur, modkultur). Periodisering kan dog ikke uden videre overføres fra den ene nation til den anden. Det er derfor i al foreløbighed og med alle mulige forbehold, jeg her foreslår en sondring mellem følgende fire udviklingsfaser i den danske arbejderkulturs historiske udvikling:

1. *Udstødsperioden*, tidsrummet frem til ca. 1890, hvor arbejderklassen nærmest står som en udstødt og ringeagtet pariaklasse »udenfor« samfundet og med særdeles elendige og nedværdigende arbejds- og livsbetingelser.

2. *Politiseringsperioden* fra o. 1890 til ca. 1935, hvor arbejderne gennem politisk bevidstgørelse og sammenslutning tilkæmper sig bedre livsforhold, samfundsmæssig accept samt alternative sociale udfoldelsesrum for den vundne identitetsbevidsthed (den socialdemokratiske lejr).

3. »*Borgerliggørelsesperioden*« med tendens til øget social integration af arbejderne i tiden fra o. 1935 frem til 60'erne, hvor arbejderne antager stadig flere træk fra samfundets almene kultur i deres livsmønster.

4. »*Velstandsperioden*« fra starten af 1960'erne, hvor arbejderne tilsyneladende i højere grad fremtræder som »forbrugere« end »arbejdere« og arbejderkulturen synes at have tabt hovedparten af dens klassespecifikke træk gennem sin tendentielle sammensmeltning med samfundets helhedskultur.¹³⁴

Fasernes tidsfæstelse skal ikke forstås således, at de enkelte perioders karakteristika ikke findes i andre perioder. Det gør de, men blot ikke som dominerende tendenser. Af pladshensyn er det her desværre ikke muligt at gå ind i en nærmere beskrivelse af de enkelte perioder.

Der er i det overstående blevet gjort meget ud af at skelne analytisk mellem *arbejderklassens kultur* og *arbejderbevægelsens kultur*. Som et mellemed mellem disse to hovedniveauer i arbejderkulturen kan man opfatte *arbejderforeningskulturen*, som i højere grad er opbygget »nedefra« end den kultur, som udfoldede sig indenfor arbejderbevægelsens institutionelle rammer. I mange af disse lokalt forankrede organisationer foreligger et ganske overordentlig stort element af selvorganisering og selvstyring (f.eks. i sangforeninger, forskellige Folkets Hus-aktiviteter m.m.).

Sondringen mellem arbejderklassens kultur og arbejderbevægelsens kultur er selvsagt af overordentlig vigtighed i den løbende diskussion. De to niveauer

133. Der tænkes her først og fremmest på Vesters periodiseringsforslag (som note 44) og Ib Bondebjergs forsøg på at applicere Vesters teorier på danske forhold (som note 27).

134. De hosstående definitionsforsøg støtter sig ganske vist til især Vesters bestemmelser (jfr. note 133), men tager i den indholdsmæssige modificering af disse sigte på at fastholde periodiseringen til udviklingen i livsmåden og arbejdernes dagligliv og derved undgå en vægtforskydning til arbejderorganisationernes udviklingshistorie.

må dog ikke opfattes som stående i noget antagonistisk modsætningsforhold til hinanden. Dersom man definerer arbejderkulturen som omfattende to hovedniveauer: et basalt hverdagsniveau (arbejdernes livssammenhæng) og et ovenliggende institutionsniveau (forskellige organisationsformer for livssammenhængen og arbejderinteresserne), betones det dialektiske forhold mellem de to planer. Der består således et gensidigt vekselvirkningsforhold mellem arbejderkulturens basisplan, *hverdagskulturen*,¹³⁵ og dens top- og overbygningsplan, *institutionskulturen* (organisationskulturen). Dette forhold mellem hverdagskulturen (forstået som arbejdernes daglige levevis) og institutionskulturen (forstået som krystalliseringer af kollektive tanke- og adfærdsmønstre) er hos Anker Gemzøe¹³⁶ blevet beskrevet som forholdet mellem »spontan« arbejderkultur og »organiseret« arbejderkultur. Med termen »spontan« ses der dog bort fra, at også denne del af arbejderkulturen er udtryk for organisering.

Også folkloristen Flemming Hemmersam, der ligeledes pointerer sondringen mellem »arbejderklassens hverdagskultur« og »arbejderbevægelsens forsøg på at skabe en kulturel overbygning«¹³⁷, har fremlagt flere positive forsøg på en yderligere differentiering af begrebet arbejderkultur. Hemmersam arbejder her i forlængelse af sanghistorikeren Karl Clausens terminologi med hovedbegreberne »arbejderkultur«, »arbejderlig kultur« og »arbejderleder kultur«. Ved at knytte begrebet »arbejderkultur« til »den del af arbejderklassens tilværelse, der organisatorisk er uden sammenhæng med arbejderbevægelsen«¹³⁸ lægger Hemmersam efter min opfattelse tyngden i definitionen det rigtige sted, men reducerer samtidig dette begreb utilladeligt ved ikke at lade det omfatte institutionsniveauet. Dette resulterer i en udialektisk modstilling mellem »den centraldirigerede arbejderkultur (parti, fagforening, kooperativ, AOF) og arbejdernes egen kultur, eller som vi her vil kalde det *arbejderlig kultur* og *arbejderkultur*, som udtryk for brydninger mellem *innovationer* (fornyelser) og *traditioner*.«¹³⁹ Skønt livet i arbejderorganisationerne er underlagt en række styringer, bl.a. fra arbejderbevægelsens ledelse, må institutionskulturen dog også ses som »arbejderklassens kollektive selvudtryk«, manifestationsformer for klasseerfaringer og klasseinteresser.

Både arbejderlig kultur og arbejderlederkultur henfører Hemmersam til

135. Til begreberne hverdagsliv og hverdagsbevidsthed se ud over de i noterne allerede nævnte værker Agnes Heller: *Das Alltagsleben. Versuch einer Erklärung der individuellen Reproduktion*, Frankfurt/M. 1978 og Thomas Leithäuser: *Formen des Alltagsbewusstseins*, Frankfurt/M. 1976. For empiriske undersøgelser af den danske arbejderklassens hverdagskultur kan der henvises til de i noterne 118 og 128 nævnte arbejder samt Lone Bentzen m.fl.: »det uendeligt små« og »det uendeligt store« - i arbejderklassens hverdagsliv i mellemkrigstiden. RUC. 1980(udlån via ABA).

136. Anker Gemzøe (som note 20).

137. Flemming Hemmersam i: *Unifol* 1974 (som note 9), s. 113.

138. Flemming Hemmersam i: *Unifol* 1978 (som note 9), s. 79.

139. Flemming Hemmersam: Hverdagsliv, levevis og kultur, i: *Meddelelser. nr. 9, sept. 1977, s. 42.*

»den organiserede arbejderbevægelse«: »Arbejderlig kultur har sit tyngdepunkt i arbejderbevægelsens omfattende foreningsliv, hvadenten det er parti, fagforening, Kooperation eller oplysningsforeninger.(...)Arbejderlederkultur er udtryk for en specifik arbejderaristokratikultur med egne kulturelle normer, ideologier og funktionalistiske træk. Forfattere, ideologer og filosoffer indenfor arbejderbevægelsen hører også til her.«¹⁴⁰ I analogi med disse bestemmelser udvikler Hemmersam videre de tilsvarende begreber »arbejderfolklore«, »arbejderlig folklore« og »arbejderlederfolklore«, som omfatter arbejderkulturens specifikt folkloristiske aspekter. I den samlede analyse skal disse kategorier så dels analyseres i forhold til hinanden og dels ses i relation til den herskende kultur og til folkekulturen.¹⁴¹ Der foreligger således hos Hemmersam en samlet teori om arbejderkulturen og et differentieret begrebsapparat til dens udforskning. Også af den grund kan der være anledning til at fremføre visse indvendinger.

At Hemmersams sondringer griber fat i reelle og centrale skillelinjer i arbejderkulturen, skal ikke betvivles. Alligevel forekommer definitionerne, som de her foreligger, at være lidt for skematisk og forenkledt. For det første kan arbejderkulturen ikke begrænses til »den del af arbejderklassen, som organisatorisk er udenfor(...)«¹⁴². De ikke-organiserede arbejdere er ikke mere egentlige arbejdere end de organiserede. Derfor udgør de organiserede arbejderes kulturformer også en ligeså egentlig del af arbejderkulturen som de ikke organiseredes. For det andet er bestemmelsen af arbejderbevægelsens foreningskultur som en »centraldirigeret arbejderkultur« noget unuanceret i forhold til det komplicerede samspil mellem basis og top, centralt og decentralt, i udformningen af foreningslivet. Begrebet »arbejderlig kultur« forstået som udtryk for en bevægelse fra oven rummende en ideal, opdragende bestræbelse, opfanger derfor kun bestemte aspekter af denne del af arbejderkulturen. Den organiserede arbejderbevægelses kultur lader sig ikke reducere til en kultur, der alene er dirigeret fra oven eller udefra, ligesom den heller ikke kun kan ses som udtryk for et innovativt aspekt. For det tredje overser opfattelsen af »arbejderlederkulturen« som »udtryk for en specifik arbejderaristokratikultur« bl.a., at arbejderklassens ideologer ikke blot udtrykker deres *eget* kulturelle standpunkt, men i deres virke tillige i høj grad repræsenterer proletariske klasseinteresser eller giver udtryk for proletariske livs- og erfaringsformer (jfr. f.eks. afsnittet om den kunstneriske kultur).

140. Flemming (som note 138), s. 80.

141. Samme sted, s. 81.

142. Flemming Hemmersam (som note 5), s. 86, jfr. note 138.

Afslutning

Oparbejdelsen af en »arbejderklassens kulturhistorie« som led i en mere omfattende »folkets historie«¹⁴³ bryder på flere måder med mere traditionelle indfaldsvinkler på historien. Blandt de mange forskellige måder, som historien udforskes på, repræsenterer den kulturhistoriske tilgangsmåde en særlig indfaldsvinkel, der bl.a. dels søger at anlægge et helhedsperspektiv på historien og dels samtidig insisterer på en inddragelse af den totale livssammenhæng i analysen. Herved sammentænkes ikke alene områder, som ellers udforskes adskilt, men herved rykker også andre aspekter og dimensioner af virkeligheden (den subjektive livsverden, den individuelle livshistorie o.lgn.), end de der traditionelt har været prioriteret, frem i fokus for historieskrivningen. Kortlægningen af disse forskningsmæssigt hidtil ret ubelyste eller i al fald forsømte virkelighedsaspekter skulle kunne tildele historieskrivningen nogle dimensioner, som den hidtil har savnet og som samtidig gør den mere vedkommende og aktuel for det folk, som faktisk har været med til at skabe denne historie, og som derfor også selv har del i den. Det er derfor også naturligt at se en del af denne forsknings perspektiv - som bl.a. Birte Broch gør det¹⁴⁴ - i mulighederne for fra forskningsside at kunne indgå i et anderledes produktivt og konstruktivt forhold til den arbejderbefolkning, hvis historie man skriver. Perspektivet er her optimalt, at det er folket selv, der skriver sin egen historie. Mere beskedent fordrer en rekonstruktion af arbejderklassens kulturhistorie et samarbejde mellem akademikere og arbejdere - et samarbejde, der gerne skulle føre til en styrkelse af arbejderbefolkningens selvbevidsthed og identitet.

143. Se f.eks. Raphael Samuel: *Village Life and Labour*, London/Boston 1975, s. XIII-XXI (Indtroduktion til »people's history«).

144. Birte Broch om Slagelse-projektet i: *Årbog for arbejderbevægelsens historie 1980*, s. 211f. Jfr. også Kristof K. Kristiansen/Tinne Vammen: »History Workshop«. Om et engelsk forsøg på at gøre historie til fællesje, i: *Fortid og nutid* bd. XXVIII 1980 hft. 3, s. 411-424.